

מיוחד שגב הודו באחת חטיבה יסייעני להתחיל ולגמור אליהו רבה.

ויגרש את האדם (בראשית י' כ"ד). מלמד שנתן לו הקב"ה גירושין כאשה: וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים (שם שם). מלמד שהכרובין קודמין למעשה בראשית: ואת להט החרב המתהפכת (שם). זו גהינם: לשמור את דרך (שם). זו דרך ארץ. מלמד שדרך ארץ קדמה לכל: עץ החיים (שם). אין עץ חיים אלא תורה. שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה וגו' (משלי י' י"ח):¹ ברוך המקום ברוך הוא. שמכיר בראש ובסוף. ומגיד מראשית אחרית. מקדם עד שלא נעשה. ויודע מה שנעשה ומה שעתיד להיעשות. וצופה לטובה ואין צופה לרעה.² ועשיר ושמח בחלקו.³ ובחכמתו ובתבונתו ברא עולמו והבינו ואח"כ ברא את אדם והשליט לפניו. והיה מדקדק בו עד סוף כל הדורות.⁴ וצפה שתולדותיו מקציפות. אמר אם משמר אני לו חובות הראשונים אין העולם עומד. עלי להעביר ראשונים. וכך עשה. מניין. תדע לך שהוא כן. כשהיו ישראל במדבר סרחו במעשיהם. עמד להעביר את כל אשר עשו. שנאמר ויעבר ה' על פניו (שמות ל"ד ו'). אל תקרא ויעבר אלא ויעביר מלמד שהעביר כל רעתם מנגד פניו. ויקרא ה' ה' (שם).⁵ תדע לך במרדכי. בשעה שדיברה עמו אסתר דברים שלא כהוגן קצף עליה. ואלו הן דברים שדיברה שלא כהוגן. בשעה שאמרה. ואני לא נקראתי (אסתר י' י"א). מה השיבה. כי אם החרש תחרישי בעת הזאת (שם י"ד). וכשחזרה ודיברה עמו כהוגן הודה לדבריה. ואלו הן דברים שדיברה בדרך ארץ. בשעה שאמרה. לך כנום את כל היהודים (שם ט"ז). העביר כל דבריה.

מאיר עין פרק א'.

¹ כעין זה בכ"ר פכ"א עיי"ש. ועיי' בתרגום יונתן. ודרוש דרך זו ד"א כיוקרא רבה פ"ט ול"ה ועיי' ספרי עקב ס"פ מ'. והובא בולא בילקוט בראשית ונוסחתו מלמד שד"א קדמה לעץ החיים והובא שם ג"כ הא דיוקרא רבה. וכולא הכא כעין פתיחה: ² כדררש ר' ברכיה בב"ר פ"ח בשעה שבא הקב"ה לבראות את האדם וכו' הפליג דרכן של רשעים מכנגד פניו ושתף בו מדת רחמים וכו': ³ ע"ש המקרא יהי כבוד וגו' ישמח ה' במעשיו (תהלים ק"ד ל"א) ואמרו בחולין ס' ע"א פסוק זה ישר העולם אמרו. וכבוד הוא נדרף עם עושר: ⁴ כדמסוים גלמי ראו ענין ומידרש הכי בכמה מקומות. ובדפוס וונוציצאה הגו' והשליכו לפניו. ועיי' פסיקתא רבתי קט' ובמ"ע שם אות ד' ואות ו': ⁵ הובא בילקוט כי תשא וגו' אמר הקב"ה אם אני משמר לאדם עונותיו ראשונים אין העולם עומד אלא עלי להעביר ראשונה וכך היא המדה עמד משה בתפלה והעביר כל מה שחטאו שני' ויעבר ה' וגו' אל תקרי ויעברו אלא ויעבר וכה"א מי אל כבוד וגו' ויעבר על פשע. והא דאסתר לא מצאתי לו דוגמא:

שנאמר ויעבר מרדכי (שם י"ג) ואומר מי אל כמך נושא עון ועובר על פשע וגו' (מכילת ד"ה). ולהלן הוא אומר גלמי ראו עיניך (תהלים קל"ט ט"ו):⁶

ועל ספרך כלם יכתבו (שם שם). מה תלמוד לומר. עתיד הקב"ה לישב בבית המדרש שלו⁷ וצדיקי עולם יושבין לפניו. ואומר להם. בני דור פלוני כך עשה תורה וכך עשיתי עמו צדקה. ואדם פלוני כך עשה תורה וכך עשיתי עמו צדקה. אבל איני זוכר עונותיהם של ישראל ואינן עולין על לב. שנאמר אל תזכרו ראשונות (ישעיה מ"ג י"ח). ואומר ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב (שם ס"ה י"ג):

ימים יוצרו ולו אחד בהם (תהלים שם). זה יום שבת לישראל. כיצד. עושה אדם מלאכה כל ששה ימים ונח בשביעי נתרצה עם בניו ועם בני ביתו. שוב עושה אדם מלאכה בפני אויביו כל ששה ימים ונח בשביעי שכח כל צער שהיה לו. כך היא מדתו של אדם. יום טוב משכחת רעה. ויום רע משכחת טובה. כך אמר להן הקב"ה לישראל. בני לא כך כתבתי לכם בתורת. לא ימוש ספר התורה הזה מפיך (יהושע א' ח'). אף על פי שאתם עושים מלאכה כל ששה ימים יום השבת יעשה כולו תורה. מיכן אמרו. לעולם ישנים אדם וישנה בשבת. וילך לבית הכנסת ולבית המדרש. יקרא בתורה וישנה בנביאים. ואחר כך ילך לביתו ויאכל וישתה. לקיים מה שנאמר לך אכל בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך (קהלת ט' ז').⁸ לפי שאין לו מנוחה להקב"ה אלא עם עושי תורה בלבד. שנאמר ואת כל אלה ידי עשתה (ישעיה ס"ו ב').⁹ מיכן אמרו כשיקרא אדם יהא תופס בידו. כדי שלא תשיגנו בוש וכלימה בשעה שאומרים לו. עמוד וערך מקרא שקרית. עמוד וערך משנה ששניתה. וכן הוא מפורש בקבלה על ידי דוד מלך ישראל. ה' בקר תשמע קולי בקר אערך לך ואצפה (תהלים ה' ד'):¹⁰

דבר אחר ימים יוצרו ולו אחד. זה יום הכפורים לישראל. שהוא שמחה גדולה לפני מי שאמר והיה העולם. שנתנו באהבה רבה לישראל. משלו משל למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיו עבדיו ובני ביתו מוציאים את הזבלים ומשליכים אותם כנגד פתח של מלך. וכשהמלך יוצא ורואה הזבלים (היה) [הוא] שמח שמחה גדולה. לכך (נאמר) [גדמה] יום הכיפורים. שנתנו הקב"ה באהבה רבה [ובשמחה].¹¹ ולא זו בלבד אלא בשעה שהוא מוחל לעונותיהן של ישראל אין מתעצב בלבבו אלא שמח שמחה גדולה. ואומר להם להרים ולגבעות לאפיקים ולגאות. בואו ושמחו

⁶ כל הדרוש מיוסר על זה המקרא וכולא היא בעין פתיחה לכל הספר: "היא מתיבתא דרקיעא בכמה מקומות בתלמוד והוא בית דין שלמעלה: "בילקוט תהלים שם ערכנו עם הפסיקתא רבתי וז' מתרצה עם בניו ובני ביתו ואעפ"כ) שאתם עושים מלאכה וכו' עד אכול בשמחה וגו'. והא דשוב עושה אדם וכו' השמיט. והוא משום קצת: "דמידרש בזכות התורה בכ"ר פ"ב: "משום אערך לך ביימתי ליה ותרגומו אסדר. ודע דבכל מקום תרגום ערך הוא פרס. וזוהי אמרם הפורס על שמע כל' העורך ומסדר הברכות. וכן קבלת פרס באשה ועבר היא כמו וערך בגדים ומתיקן רשופטים י"ז י': "הגתתי עפ"י ד"ו. פ"י שמנקין ההדרים וההיכלות ומוציאין את הזבלים דרך פתח שהוא של מלך שאינו פתח כניסה ויציאה לכל. ושמה המלך שהדריו מנוקים. ודמיון העונות עם הזבלים הוא ששם שהזבלים מטיבין את היסודות כך העונות מטיבין את האדם כשיעשה תשובה ונעשים לו זכויות ועיי' אליהו זוטא פ"ב:

עמי שמחה גדולה.¹² שאני מוחל לעונותיהם של ישראל. לפיכך יהא אדם זוכר מיום שבחר הקב"ה באברהם עד אותה שעה. וכל טובות וצדקות שעשה עם ישראל בכל שעה ושעה. שנאמר וזכר אלה יעקב (ישעיה מ"ד כ"א) ואומר מחיתי כעב פשעך (שם שם כ"ב). מה עבים הללו נמחין על ידי הרוח כך עונותיהם של ישראל נמחין בעולם הזה ואין להם תקומה לעולם הבא. שנאמר מחיתי כעב. מה תלמוד לומר כי גאלתיך (שם). גאלתיך מספר מיתה ונתתיך בספר חיים. לכך נאמר כי גאלתיך. מה ענין שלאחריו רנו שמים (שם כ"ג):

דבר אחר ימים יוצרו. זה יום גוג לעתיד לבא. לפי שעולם הזה דומה לפני מי שאמר והיה העולם לבעל הבית ששכר פועלים ועיין בהם למי שעושה לאמיתו. שנאמר עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ (זכריה ד"י).¹³ אחד שעשה לאמתו ואחד שאינו [עושה] לאמתו הכל מתקן לפניו לסעודה. לפיכך נתחייבו אומות העולם לישטף ולהיאבד מן העולם ולירד לגיהנם. על ששילחו יד על ישראל וירושלים ובנגד בית המקדש. מניין. תדע לך שכן. כשבא נבוכדנצר מלך בבל והקיף את ירושלים והיו אומות העולם משיבין ואומרים בפה אחד. במה חשבנוהו כבשנו את עירו ואת היכלו. השיבה רוח הקודש ואמרת להם. שומים שבעולם. עד אותה שעה לא נתחייבתם שתדרו לגיהנם. על אותה שעה הוא אומר. בושא אמכם חפרה יולדתכם (ירמיה נ' י"ב).¹⁴ כשם שנאספים קהילין קהילין ובאין לבזוז ממנו של ישראל. כך הקב"ה מאספן על הרי ישראל לעשות בהם נקמות גדולות. על אשר לא שמעו בדברי תורה [ו]על אשר עינו את ישראל. שנאמר וקצף גדול אני קוצף (זכריה א' ט"ז). ואומר ועשיתי באף ובחמה נקם את כל הגוים אשר לא שמעו (מיכה ה' י"ד).¹⁵ ואומר הנה יום בא לה' (זכריה י"ד א') ואומר ואספתי את כל הגוים (שם שם כ"ג). ומיד ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (שם נ"ג).¹⁶

פעם אחת הייתי מהלך בכרך גדול שבעולם. והייתה שם תשחורת.¹⁷ ותפסוני והכניסוני בבית המלך. וראיתי שם ממות מוצעות וכלי כסף וכלי זהב שמונחין. אמרתי אל נקמות ה' אל נקמות הופיע (תהלים צ"ד א').¹⁸ בא אלי חבר אחד ואמר לי. סופר אתה. אמרתי לו. מהשהוא. אמר לי. אם תאמר לי דבר זה שאני אומר [לך] לך לשלום. אמרתי לו. אמר לי. [מפני מה ברא אלוה שקצים ורמשים. אמרתי לו].¹⁹ אלהים דיין הוא.

¹² עפ"י יחזקאל ל"א ד'. ובד"ו לך נאמר כה אמר ה' אלהים הרים וגו': ¹³ במקרא כתוב משוטטים ובד"ה"ב ט"ז ט' משוטטות וכך הובא המקרא ברוב מקומות במדרשים. ובענין הדמיון עיני אבות פ"ב מט"ו ופ"ג מט"ז: ¹⁴ במקרא כתוב אמכם מאד: ¹⁵ במקרא ליתא כל: ¹⁶ בפסיקתא רבתי קט"ו דרש ר"א ימים יוצרו וגו' על יום של סיסרא וסנהריב ושל גוג ועיני פרש"י בתהלים שם: ¹⁷ שהר נדרף עם דרישה והיפוש ותשחורת היא היפוש אחר זרים ונכרים והממונה על כך נקרא בן תשחורת: ¹⁸ ברה"ל לא ע"א שעתיד להפרע מעובדי חמה ולבנה שנבראו בד'. וחבר הוא כומר פרסי והיו עובדי אש. והכרך הגדול הוא עיר מלכות הפרסים. ות"ח בישראל נקראו סופרים: ¹⁹ בד"ו שאני שואל לך לך לשלום. בפ"י מאורי אש בשם רב א'. אמר לי נמשך אדלהלן. אמר לי אתם אומרים אש וכו'. ואלהים דיין וכו' הוא מאמר מוסגר הוא ואלוהיו אמרו. ואמר שהרבה כיוצא בזה הספר. ואני הגהתי עפ"י הירושלמי דברכות פ' הרוואה. אליהו ז"ל שאל לר' נתנאי מ"מ ברא הקב"ה שקצים ורמשים בעולמו. א"ל לצורך נבראו בשעת שהבריות הוטאין הוא מבט בהן ואומר מה אלו שאין בהן צורך הרי אני מקיימן אלו שיש מהן צורך לא כל שכן. א"ל עוד הן יש בהן צורך זבוב לצירעה פשפש לעלוקתה וכו' והוא ג"כ במדרש תהלים י"ח וק"ד. ותתחיל אלהים דיין הוא. כלפי שאמר אל נקמות:

אלהים קדוש וצדיק וחסיד ואמת הוא לעולם ולעלמי עולמים. ומכיר בראש ובסוף. ומגיד מראשית אחרית. ומקדם אשר לא נעשה יודע מה שנעשה ובה שעתיד להיעשות. וצופה לטובה ואין צופה לרעה. ועשיר ושמח בחלקו. ובחכמתו ובתבונתו ברא עולמו וחכינו. ואחר כך ברא את האדם והביאו לעולם. ולא בראו אלא על מנת שיעבדנו בלב שלם. ולמצוא קורת רוח ממנו ומתולדותיו הבאות אחריו עד סוף כל הדורות. וכיון שפרה ורבה זה עובד לחמה וללבנה וזה עובד לעץ ולאבן. ובכל יום ויום מתחייבין כלה לפניו.²⁰ כשהוא חוזר ומסתכל בכל מעשה ידיו שברא בעולמו אמר. לאילו חיים ולאילו חיים לאילו נשמות ולאילו נשמות לאילו אכילה ושתייה ולאילו אכילה ושתייה. הרי הן חשובין כבהמה וכחיה וכשאר שקצים ורמשים שברא הקב"ה על פני האדמה. מיד נתקררה דעתו ואין מכלה אותם. הא למדת שלא נבראו שקצים ורמשים בעולם אלא רפואה לבני אדם על הארץ.²¹ אמר לי. אתם אומרים אש אינה אלוה מפני מה כתיב בתורתכם אש תמיד (ויקרא ו' י'). אמרתי לו. בני כשעמדו אבותינו על הר סיני לקבל עליהן תורה לא ראו לא דמות אדם ולא דמות כל ברייה ולא דמות כל נשמה שברא הקב"ה על פני האדמה. שנאמר ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום (דברים י' ט"ו). אלא אלהים אחד. הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים (שם י"ט) שמלכותו קיימת בשמים ובארץ ובשמי השמים העליונים. ואתם אומרים אש אלוה הוא. אינה אלא כשבת. שנתנה לתשמיש לבני אדם על הארץ. משלו משל למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שנשל את הרצועה ותלאה בתוך ביתו. אמר להן לבניו ולעבדיו ולבני ביתו. בזה אני מכה אתכם ובוזה אני מלקה אתכם ובוזה אני הורג אתכם. כדי שיחזרו בהם ויעשו תשובה. אם לא עשו תשובה ולא חזרו בס. בה מכה אותם ובה מלקה אותם ובה הורג אותם. לכך נאמר אש תמיד. ואומר כי באש ה' נשפט (ישעיה ס"ז ט"ז). יכול אתה להשיבני ולומר לי. כי ה' אלהיך אש אוכלת (דברים י' ב'). אבל משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שלא היו (לבניו) עבדיו ובני ביתו נוהגין כשורה. אמר לבניו ולעבדיו ולבני ביתו. דוב אורב אני עליכם. ארי אני עליכם. מלאך המות אני עליכם מפני דרכיכם. לכך נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלת הוא.²²

סליק פירקא.

דבר אחר ימים יוצרו [וגו']. זה יום שביעי לעולם. לפי שהעולם הזה הווה ששת אלפים שנה. שני אלפים תורה. שני אלפים משיח. בעונינו שרבו נכנס עלינו שעבוד בתוך שני אלפים של ימות

²⁰ בד"ו מתחייבין באלה. ופי' כלה כליון: ²¹ אחר שהזכיר מה שהשיב לחבר המאמין ב' רשויות תורמין ותורמין (סנהדרין ר"ט ע"א) ושהורמין פועל הרע ברא שקצים ורמשים ואמר לו להלן אלא אלהים אחד הוא הוסיף הא למדת מה שאינו מענין התשובה. לפי שהיו שיבת אליהו שכולם לצורך נבראו. וכפי דעת הפרסיום אמר רב (שבב ל"ז ע"ב) כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא דבר א' לבטלה וכו'. ובזו השטת הפס' הר"מ בהקדמה לפי' המשנה והאריך בזה עיי"ש. אבל בב' פ"ה ופ"ב שיבת אהרת שהיא מקללת האדמה בהטאו של אדה"ר: ²² בד"ו הדברים משובשים. ובילקוט ואתחנן הובא מקוטע וכשני סגנון:

המשיח. ויצא מהן יותר משבע מאות שנה. שנאמר עשה ה' אשר זמם (איכה ב' י"ז):¹ וכשם שאנחנו עושים שנה אחת שמיטה לשבע שנים כך עתיד הקב"ה לעשות שמיטה לעולם יום אחד. שהוא אלף שנים. שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול (תהלים צ' ד'). ואומר והיה יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה (זכריה י"ד ז') זה יום שביעי לעולם. והיה לעת ערב יהיה אור (שם) זה העולם הבא. שנאמר והיה מדי חדש בחדשו (ישעיה ס"ו כ"ט). ואומר מזמור שיר ליום השבת (תהלים צ"ב א') לעולם שכולו שבת:²

ד"א מזמור שיר [ליום השבת]. יום שמשבית [מזיקין] מן העולם: ד"א מזמור שיר. זה יום שביעי לעולם. ולמוצאי שבת זה העולם הבא שאין בו מיתה לעולם ולעולמי עולמים. ואין בו לא חט ולא עון. לא מכות ולא מרדות. אלא כל אחד ואחד שמח בחכמתו ובתבונתו.³ מניין. תדע לך שכן. צא ולמד מהקב"ה ששמח בו [בדוד] בעולם הזה. ואין צריך לומר לעולם הבא. שנאמר אלה דברי דוד האחרונים (ש"ב כ"ג א):⁴

ד"א אלה דברי דוד האחרונים. אמר לפניו. רבונו של עולם כשם שמחלתה לי על עונות הראשונים כך מחול לי על עונות האחרונים. לכן נאמר אלה דברי דוד האחרונים:⁵

ד"א אלה דברי דוד האחרונים. היו אומרים. בעשרים ושתים שנים (תלקח) [נלקח] רוח הקודש מדוד מלך ישראל. בכל יום ויום היה מוריד כוס דמעות ואוכל פתו באפר. שנאמר כי אפר כלחם אכלתי (תהלים ק"ב י') לכן נאמר אלה דברי דוד האחרונים:⁶

ד"א אלה דברי דוד האחרונים. אילו הן. אלא אמרו לפניו. רבונו של עולם קבלני בתשובה שלמה לפניך. כדי שתזכה את הרשעים לעולם הבא. ותאמר להם. מה דוד מלך ישראל שעשה לפני דבר חמור. כיון שעשה תשובה (ו)קיבלתי אותו בתשובה. אף אתם אם עשיתם תשובה אני מקבל אתכם. ומניין שאמר דוד בלשון הזה. שנאמר לך לבדך חטאתי והרע בעיניך עשיתי (שם יא ו'). לכן נאמר אלה דברי דוד האחרונים:⁷

מאיר עין פרק ב'.

¹ בע"ז ט' ע"א ובסנהדרין צ"ז ע"א תנא דבי אליהו ששת אלפים שנה הוי העולם שני אלפים תוהו (היינו עד ג"ב של אברהם אבינו) שני אלפים תורה (היינו עד קצ"ב לאחר הורדן בית שני עיי"ש בגמרא וברש"י) שני אלפים ומות המשיח בעונותינו שרבו יצאו מהן מה שיצאו. והאי סיומא דהכא ליחא התם. ובילקוט תהלים קל"ט מייית לה מהכא (ולא נרמז ע"ז בגליון) ומסיים כמו שהיא בגמרא. ועיי' לקמן בפ' משכני אחריו בדרוש ע"כ עלמות אהובך. ובפ' האחרון מתוך השלום: ² עיי' להלן והובא בילקוט שם בקיטור קצת. ובסנהדרין שם. תניא כוותיה דרב קמינא כשם שהשביעית משמטת שנה אחת לשבע שנים כך העולם משמט אלף שנה לשבעת אלפים שנה שנ' ונשגב ה' לבדו ביום ההוא ואומר מזמור שיר ליום השבת יום שכולו שבת ואומר כי אלף שנים בעיניך: ³ עיי' סוף תמיד ובר"ה ל"א ע"א ובאדר"ג פ"א ובר"מ בפ' משנת חלק. ובסנהדרין צ"ב ע"א תנא דבי אליהו צדיקים שעתיד הקב"ה להחיותן אינן חוזין לעפרן וכו'. והגהתי שמשבית מזיקין שכ"ה בתורת כהנים בחוקותי פ"ב וכה"א מזמור שיר ליום השבת למשבית מזיקין מן העולם משביתן שלא יזיקו וכה"א גר זאב עם כבש וגו'. והובא בילקוט ישעיה שם ועל פיו צרר בעל ישועות יעקב ג"כ להגיה כן: ⁴ הגהתי עפ"י ד"ו. וענין הדברים ממתן שחרן של צדיקים: ⁵ נוסחת הילקוט. עונותי. עונותי: ⁶ בד"ו ליחא כוס. ובילקוט ד"א כ"ב שנה שנסתלקה וכו' ובכל יום ויום היה מוריד כוס של דמעות ואוכל פת וכו'. והגהתי מסברתי: ⁷ בד"ו אלו הן אמר רבש"ע קבלני וכו'. והוא לשון שאלה מה הן הדברים. וכן לעיל בפ"א ואילו הן דברים שדוברת וכו'. ונמצא הרבה פעמים בזה הספר כן. ועקרו ואי אלו הן וכמו אי זה ליחיד אי אלו לרבים. ובילקוט ד"א אמר לפניו רבש"ע

ד"א אלה דברי דוד האחרונים. מה ראשונים אין בהם חט ועון (ולכל) [אף האחרונים אין בהם חטא ועון לכך] נאמר אלה דברי דוד האחרונים:⁵ נאם דוד בן ישי (ש"ב שם) הרי למד שקיבל עליו עול תורה ועול מצות. מה שכרך מלפני. שתקרי משיח אלהי יעקב ונעם זמרות ישראל (שם):⁹

אשרי אדם ששם עצמו כשור לעול וכחמור למשוי. וישב ויהגה בדברי תורה בכל יום תמיד. מיד רוח הקודש שורה עליו ותורתו בתוך מעיו. אשריכם זורעי על כל מים (ישעיה ל"ב כ). ואין מים אלא דברי תורה. שנאמר הוי כל צמא לכו למים (שם נ"ה א). על כל מים כיצד. קורא אדם תורה נביאים וכתובים. וישנה הלכות ומדרש. וירבה בישיבה וימעט בסחורה. מיד רוח הקודש שורה בתוך מעיו ומלתו על לשונו. שנאמר רוח ה' דבר בי ומלתו על לשוני (ש"ב כ"ג ב):¹⁰

אשרי אדם שמשחק עצמו בדברי תורה ויושב וחורש בהן כבהמה החורשת בשדה.¹¹ אמר לו הקב"ה בני דברים הראשונים והאחרונים שלך הן. שנאמר אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל וגו'. (שם ג) מי מושל בצדיקים. הוי אומר צדיק מושל ביראת אלהים זה הכובש את יצרו:¹²

ברוך (הקב"ה) [המקום ברוך הוא]¹³ שאין לפניו משוא פנים. ומלפניו נוגה ואור לעולם. ומלפניו גשמים באין לעולם. ודשאין באין לעולם. שכרן של צדיקים שמשחקין את עצמן בדברי תורה. מעלה עליהן הכתוב כאילו הן מביאין נוגה ואור לעולם. והן מביאין גשמים ודשאין לעולם. לכך נאמר מנוגה וממטר דשא מארץ (שם ד):¹⁴

אמר דוד המלך אני אגיד צדקותיו וחסדיו של הקב"ה. שהוא עושה עם ישראל בכל שעה ושעה ובכל יום ויום.¹⁵ בכל יום אדם נמכר ובכל יום נפדה.¹⁶ בכל יום רוחו של אדם נישלח הימנו וניתנת לבעל הפקדון. ולבקר מחזירין אותה עליו. שנאמר בידך אפקיד רוחי (תהלים ל"א י).¹⁷ בכל יום עושין לו ניסים כיוצאי מצרים. בכל יום עושין לו גאולה כיוצאי מצרים.¹⁸

קבלני בתשובה כדי שתוכיח את הרשעים ותאמר וכו' כיון שחזר בתשובה לפני קבלתי אותו אתם עאכ"כ שהייתו מקבל אתכם וכו"א לך לברך וגו'. ונוסחא הגונה היא: * כ"ח בד"ו. ובילקוט ד"א מה הראשונים בלא חטא אף האחרונים כן שנמחל לו: * בילקוט מלמד שקיבל וכו' ומה שכתב יש לך מלפני שתקרא וכו': * מובא בע"ה ה' ל"ב בשם חנא דבי אליהו בשינוי קצת על סיפא דקרא אשריכם וגו' משלחי רגל השור והחמור ואינך דרוש לה חסד ר' יוחנן בשם ר' בנאה בסגנון אחר ונכפל בפ"א דסדר אליהו וזמא בערבוב הסגנון, ובפרק אחרון. ובפ' דקומי רוני (פ"ח) אשרי אדם שמרבה בישיבה וכו': * שמשחק עצמו. שמתיש עצמו מלשון בגדים שחוקין ובילקוט הנוסחא אשרי אדם שיש בו ד"ת: * בד"ו הנוסחא אל הקב"ה דברי תורה הראשונים וכו' מי מושל בי צדיק הוי אומר צדיק וכו' ואיזה צדיק מושל ביראת אלהים זה הכובש וכו' ובילקוט רישא כנוסחתו וסיפא בנסו' ד"ו. ואולי הוגה כך עפ"י הגמרא דמ"ק ט"ז ל"ב. ופי' נוסחתו מי מושל בצדיקים. כל' מי הוא בצדיקים שנקרא מושל וכו' ועיי' דברים רבה פ"ו: * הגהתי עפ"י ד"ו וילקוט שהוא סגנון הספר: * וכו' בילקוט בקיטוע לשון ובד"ו משובש: * בנדה ל"א ע"א דריש ר"א אמקרא ברוך ה' וגו' עשה נפלאות לבדו וגו' (תהלים ע"ב) אפי' בעל הנס אינו מכיר בנסו: * כ"ל שכונ אמקרא כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות והוא יפדה את ישראל מכל עונותיו (תהלים ק"ל) שיצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום וכו' סוכה ג"ב ע"ב. ומלת נמכר מועין התמכר (מ"א כ"א כ"ה). * במדרש תהלים כ"ה. ועיי' בב"ר פ"ח ונכפל לקמן פ"ח בפ' דקומי רוני: * בב"ר פ"ב מה פרנסה בכל יום אף גאולה בכל יום ועיי' בוזא פרק אחרון:

בכל יום מכלכלין אותו על שדי אמו. בכל יום מייסרין אותו כתינוק לפני רבו מפני מעשיו. מניין. תדע לך שכן. תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם העביר הקב"ה כל דבריו מפני זרעו של אברהם יצחק ויעקב. אמר מתי יגיעו ואשמע דבריי מפייהם.¹⁹ שנאמר מזמור לדוד השמים מספרים כבוד אל (שם ט"א ויב). והלא אינן ראויין לספר מעשה בראשית מה ת"ל השמים מספרים כבוד אל. אלא השמים נבראו תחלה והן ראויין לספר שבחו של מי שאמר והיה העולם.²⁰ לפי שכל העולם כולו אדם ובהמה ועוף השמים אינן ניזונים אלא ממעשה שמים וארץ. בששה חדשים מגדלים פירות בחורף. בששה חדשין מגדלין ומבשלין פירות בקיץ. וחייין מהן כל באי העולם וכל מעשה ידיו שברא בעולם.²¹

אמרו חכמים. כל היישוב כולו יושב בין עגלה לעקרב.²² אמרתי להן. רבותיי עפר אני תחת רגליכם ואמר אני לפניכם דבר אחד. אמרו לי. אמור. אמרתי להם. רבותיי תחת כוכב אחד כל באי העולם יושבין. אמרו לי. תן סימן לדברייך. אמרתי להם. אני נותן. אמרתי להם. רבותיי יעמדו שנים בארץ ישראל וישימו להם כוכב אחד מעל ראשיהן ביציאת החמה או בשקיעת החמה. בראש חדש או בחמשה לחדש או בחמשה עשר לחדש. וילכו ויעמדו בכרך גדול של רומיי. אם לא הוא העומד בארץ ישראל הוא העומד בכרך גדול של רומי. הא למדתה שחת כוכב אחד כל באי העולם יושבין.²³ **וכי מה טיבה של אותה כימה.**²⁴ שהיא שבעה כוכבים ברקיע וכולם סמוכים זה לזה.²⁵ לימד הכתוב דרך ארץ לדורות. כדי שלא יאמר אדם לעצמו. מפני מה אין הרקיע עבה בכוכבים. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשד ודם שהיה לו לבנה של זהב.²⁶ יניחנה על ראשו שמא [נאה]. אין נאה לו.²⁷ אבל מה (עשה) [עשו] לה חכמתו ותבונתו.²⁸ נמל הימנו משקל כחצי סלע ועשאו חוט של זהב ותלאו בצוארו.²⁹ זהו דרך שבה. כך הקב"ה יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים. ברא כוכבים ברקיע ונתן לכל אחד ואחד מקום בפני עצמו.³⁰

¹⁹ עיי' להלן פ"ו. י"ג. וכ"ו ומוכח בכמה מקומות באגדה והוא לר"א בנו של ריה"ג באר"כ פל"א ור' יוחנן אמרו בשמו בקהלת רבה פ"ד ובתנחומא פ' לך לך ונכפל בפ' יתרו ונתחלף שם ר' יוחנן בר' יונתן. והוא חילוף שבא בהרבה מקומות. ובב"ר פכ"ח. ושם בשיבוש ר' הונא והוכחא סתמא במדרש תהלים צ'. ובקהלת רבה פ"א והמדרש שם מסורס עיי"ש. ויסוד הענין שבמחשבה היתה ליתן התורה לאלף דור וניתנה לכ"ו דורות. ור' לוי בשם רשב"ג דרש לה אמוילה ונקט תתקף דורות ועיי' הגיגה י"ד ע"א והוא שם לר"ש חסידא. ומחשבתן של ישראל קדמה לכל דבר בר פ"א. ויסוד אלו האגדות הם אמקרא זכר לעולם ברייתו (זו מילה) דבר צוח (זו תורה) לאלף דור. וכל אלו שהיו ראויין להבראות כבר היו נשמותיהן קודם שנברא העולם בנוף (ובכחות ס"ב ע"א עיי"ש ברש"י) ובעלי האגדה שדברו מהתקף דורות מהם שדברו שהיו ראויין לחיות וקפל אותן הקב"ה. ומהם שדברו מעולם הנשמות ואמרו שהיו קודם שנברא העולם וקוטנו: ²⁰ בר"י בשם חכמים בב"ר פ"א וזכר יהושע כל מה שיש בשמים ובארץ אין ברייתו אלא כן השמים שם פ"ב: ²¹ עיי' בר פל"ד. ²² דמעגלה המימות יוצאת ומעקרב קרירות יוצאת עיי' ברכות נ"ח ע"ב ועיי' פסחים צ"ד ע"א ועירובין נ"ו ע"א: ²³ בפסחים שם דתנא דבי אליהו ר' נתן אומר כל העולם כולו תחת כוכב א' וכו'. וכד"ו המאמר משושב קצת גם שינו רומי לבבל. ולא איתנייא בביה"מ הכי: ²⁴ שנאמר בה התקשר מעדנות כימה (איוב ל"ח ל"א). ²⁵ לשון הראב"ע שם והקדמונים אמרו כימה הם שבעה כוכבים קטנים וכו' ועיי' ברכות נ"ח ע"ב וכו': ²⁶ כ"ה גם בד"ו כל' עשת זהב בצורת לבנה: ²⁷ בד"ו שמא נאה אין לו וצ"ל אין נאה לו ועיי' הגהתי: ²⁸ הגהתי עפ"י ד"ו: ²⁹ נמל הימנו מן הזהב: ³⁰ בד"ו המאמר ביושב קצת:

אמרו חכמים גלגל חמה מהלך חמש מאות שנה.³¹ בוא וראה מאיזה מקום הוא יוצא, ולאיזה מקום הוא נכנס, שמא קולו יישמע בהליכתו ובביאתו, או שמא יירא בכניסתו וביציאתו.³² כשם שגלגל חמה מהלך חמש מאות שנה כך עין החיים מהלך חמש מאות שנה.³³ שנאמר מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבתך (תהלים צ"ב ו'):

דבר אחר מה גדלו מעשיך ה'. בוא וראה כמה מיני בהמות יש בעולם, וכמה מיני חיות יש בעולם, וכמה מיני דגים יש בים, שמא קולו של זה דומה לזה, או שמא מראה של זה דומה לזה, או שמא טעמו של זה דומה לזה, הא לא קול ולא מראה ולא דיעה ולא טעמו של זה דומה לזה, שנו חכמים במשנה (סנהדרין פ"ד מ"ה), להניד גדולתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה, ומלך מלכי המלכים הקב"ה טובע את כל האדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהם דימה לחבירו, לכך נאמר מה גדלו מעשיך ה':³⁴

דבר אחר למנצה מזמור לדוד השמים מספרים כבוד אל. והלא הן במקומן ואין זזין משם לעולם.³⁵ אע"פ שהכל שלו והכל מעשה ידיו אין שמחתו בכל, אלא עם זרעו של אברהם בלבד (שנאמר):³⁶ **יום ליום יביע אומר** (תהלים שם ג'). מה טיבן של שני ימים הללו, זה יומו של משה שבישר את יומו של יהושע, שנאמר היום הזה אהל תת פחדך (דברים ב' כ"ה), ושמא תאמר הואיל והקב"ה הרג את סיחון ואת עוג מי מגיד לכל באי העולם, אלא זה חמה שעמדה לו למשה, והיכן מצינו שעמדה לו חמה למשה, בשעה שעשה מלחמה עם עמלק שנאמר וידי משה כבדים [וגו'] (שמות י"ז י"ב), וכי עד אותה שעה לא באה השמש שאמר הכתוב עד בא השמש (שם), אלא זה חמה שעמדה לו למשה, והיכן מצינו שבישר משה את יומו של יהושע, שנאמר ושים באזני יהושע (שם שם י"ד), אמר לו יהי רצון שתעמוד לך חמה כדרך שעמדה לי, והיכן מצינו שעמדה לו חמה ליהושע, בשעה שעשה מלחמה עם האמורי, שנאמר ויאמר לעיני ישראל שמש בגבעון דום וגו' ויעמד השמש בחצי השמים וגו' (יהושע י' י"ב וי"ג):³⁷

דבר אחר יום ליום יביע אומר. זה תורה נביאים וכתובים:³⁸ ולילה ללילה יחיה דעת, זה [לילן] שלכתובים:³⁹ אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם (שם שם ד') אילו הלכות:⁴⁰ בכל הארץ יצא

³¹ לא ידעתי היכן ועיו' חגיגה י"ג ע"א ובירושלמי ריש ברכות: ³² בד"ו שמא קולו הוא נשמע וכו' או שמא יראה לבריות בכניסתו וכו': ³³ בירושלמי שם: ³⁴ הובא בילקוט תהלים שם בקישוע קצת ולא נרשם המקום: ³⁵ פ' בעל זקוקין דגורא עפ"י מדרש תהלים י"ט ר' אבהו בשם ר' הנינא אמר הלכות הוא קילוסו שני' ממוחזר שמש עד מבואו מהולל שם ה' וכו': ³⁶ בכתובות ה' ע"א ח"ק מעשה ידיתם של צדיקים מו מגיד תרקייע, הגהתי עפ"י הילקוט תהלים שם: ³⁷ בילקוט שם ובפ' בשלח ועיו' תענית כ' ע"א ותנחו' תצוה ובתרגום יונתן דברים שם: ³⁸ שיעקר לימוד תורה שבכתב הוא ביום, במדרש תהלים שם ובפדר"א פמ"ו, ³⁹ בילקוט השמיט זה, ובכתי' שלפני גליון פנוי וריק בין מלת זה למלות של כתובים, ורמז המעתיק כזה שחסר כאן מלת אחת או שתיים, ומסבירתי הגהתי לילן של כתובים, כלל הכתובים שנכתבו בגלות בכל זמרי, והגלויות קראו לילות בשב"ש רבה פ"ג: ⁴⁰ שאינם באמורות ודיבורים שבתורה אלא ברמז ובהררים התליון בשערה:

קום (שם ה') אילו בתי מדרשות⁴¹ שנותנין דומה ליחיד⁴² ומאזנין לשמוע דברי תורה:⁴³ מקצה תבל מליהם (שם)⁴⁴ זו ארץ ישראל שהיא תבלו של עולם. שנאמר ראש עפרות תבל (משלי ה' ב'):⁴⁵ ד"א מקצה תבל מליהם. אילו האגדות שמקדשין את שמו הגדול בהן:⁴⁶ לשמש שם אהל בהם (שם). משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיו לו אבנים טובות ומרגליות בתוך ביתו. וביקשו בני מדינתו לקנות ממנו בדמים [בסתרו]. אמר להם אין אני נותן לכם (בסתרו) אלא בפרהסיא. כך הקב"ה יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים. כשנתן תורה לישראל לא נתנה אלא בגלוי. שנאמר לא בסתר דברתי [וגו'] (ישעיה מ"ה י"ט):⁴⁷ והוא כחתן יוצא מהפתו (תהלים שם ו'). מה חתן זה נכנס במטהרה ויוצא בטומאה כך גלגל חמה יוצא במטהרה ונכנס בטומאה.⁴⁸ והיו מזרקין בו את החצים ואומרים לו. וכי לרצונך אתה יוצא. לכך נאמר והוא כחתן: [ישיש כגבור לרוץ ארח].⁴⁹ משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיו עבדיו ובני ביתו מסובין לפניו כל שבעה ושלושים.⁵⁰ סוף שבעה ושלושים נפטר כל אחד ואחד וחלץ לו לביתו לשלום. לימים בא אחד מהם. ואמרו לו למלך פלוני בא. נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו. בא בשלום. אמר לו. (השוף) [השוף] שעה אחת עד שתגיע שעת סעודה.⁵¹ כך צדיקים דומין (לעולם) [בעולם] הזה:⁵² ובשעה שנפטרין לבית עולמן. שנאמר יבוא שלום ינוחו וגו' (ישעיה נ"א). (לא) כאדם שמקבל אורחיו בשמחה ובסכר פנים יפות (ש"י) [לכך נאמר] ישיש כגבור וגו' (תהלים שם):⁵³ [מקצה השמים מוצאו ותקופתו על קצותם ואין גסתר מחמתו]⁵⁴ מיכן אמרו צדיקים נענשים על הקלות ורשעים על החמורות. צא ולמד ממשה ואהרן נדב ואביהוא שלא נענשו אלא על הקלות. ומניין שהרשעים נענשין על החמורות. צא ולמד מירבעם אחז ומנשה שלא נתחייבו עד שמילאו כל העולם כולו עברות. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיה יושב על כסאו. והיו זקני מדינתו יושבין לפניו. כיון שאמר אחד מהן דבר שלא כהוגן פגעו בו מיד. והעומדים בחוץ יעמדו עד שתגיע שעת דינה של גיהנם. שנאמר מקצה השמים מוצאו [וגו'] (שם ו'). הכל בעבור מה. בעבור תורת ה' תמימה משיבת נפש. עדות ה' נאמנה מחכימת פתי. פקודי ה' ישרים משמחי לב וגו' ונופת צופים (שם ח' עד י"ב). מיכן אמרו חכמים כל זמן שבני אדם מבטלין מן התורה מבקש הקב"ה להחריב את כל העולם.

⁴¹ בילקוט ג' בתי כנסיות ובתי מדרשות. שחם בכל הארץ: ⁴² פ"י דומה דיבור יתר הן לגאוי והן לשבח עיי' סוטה כ"ז ע"א ומתוך שמתאספין שם הם נדברים על כל יחיד ויחיד ופי' קוים מנינין קו המדה. ובד"ו ליתא רק שנתנו ליחיד. וחילקו השמים לכולם: ⁴³ מלשון ואין וחקר (קהלת י"ב ח'). ⁴⁴ במקרא כתוב ובקצה. ⁴⁵ בספרי פ' עקב פ"י ל"ז וכן בסדר התפלה ל"ה ותופע בחדר גאון עוזך על כל יושבי תבל ארצך. במקרא כתוב וראש עפרות. ובד"ו המאמר משוכש ובילקוט מוקטע: ⁴⁶ ביהא שמיה רבא דאגדתא סוטה מ"ט ע"א עיי' רש"י שם: ⁴⁷ הגהתי עפ"י הילקוט. ועיי' מכלילא מ"כ דבהד"ש פ"א ובמדבר רבה פ"א: ⁴⁸ שבני אדם עושין אותה עבודה זרה. וכולא במדרש תהלים שם וסנהדרין ק"י ע"א: ⁴⁹ כ"ג להגיה: ⁵⁰ שכן היה מנהגם כמשתה עיי' כתובות ח' ע"א: ⁵¹ כ"ה בד"ו ובילקוט שב שעה אחת. ועיי' בערוך ערך חסד ו"ג משוך. בילקוט ג' וכן היטני כך הצדיקים בשעה שנפטרין וכו': ⁵² כ"ה בד"ו ובילקוט קוטע: ⁵³ הגהתי עפ"י הילקוט. במקרא כתוב ישיש: ⁵⁴ כ"ל להגיה ודרוש תקופתו על קצותם כנגד הצדיקים:

שנאמר הבו לה' בני אלים (שם כ"ט א). ואין בני אלים אלא מלאכי השרת. על שהרביתי את בני אדם כעופות השמים וכדגני הים ואוֹאִינן עוֹשִׁין לי רצוני בתורה (הבו לה' כבוד ועו) הסתרתי פני מהם: ⁵⁵ [הבו לה' כבוד ועו] (שם) אין כבוד אלא תורה. שנאמר שימו לה' כבוד (ישעיה מ"ב י"ב) ואומר תנו לה' אלהיכם כבוד [וגו'] (ירמיה י"ג ט"ז) (ואומר): ⁵⁶

השתחוו לה' בהדרת קדש (תהלים שם ב.). מיכן אמרו. אל יעמוד אדם בתפלה עד שיאמר הלכה אחת פסוק אחד. לכך נאמר השתחוו לה' בהדרת קדש: ⁵⁷ קול ה' על המים (שם י.). אין מים אלא דברי תורה. שנו חכמים הזהירו בדבריכם שמא תורו דבר אחד שלא מן התורה ותתחייבו מיתה לשמים. ואף התלמידים הבאים אחריכם יורו משמיכם דבר אחד שלא מן התורה ויתחייבו עליו מיתה לשמים. וחם ושלום נמצא שם שמים מתחלל: ⁵⁸

אל הכבוד הרעים (שם). על ששפכתי לכם דברי תורה כחלב וכשמן המורק מכלי לכלי ואין קולו נשמע. לכך נאמר אל הכבוד הרעים וגו': ⁵⁹ קול ה' בכח קול ה' בהדר (שם ד.) משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיו לו בנים גדולים. מהן בעלי תורה. מהן בעלי משנה. מהן בעלי משא ומתן. שוב נשא אשה אחרת ענייה. והיו לו בנים ממנה. שיגזן למקרא ולמשנה וללמד דרך ארץ. היה יושב ומצפה ואומר מתי יהיו כבניי הגדולים. לימים בא אצלם. לא מקרא בידם ולא משנה בידם ולא דרך ארץ בידן. והיה יושב ומטפח לפניהם. אמר. בתים שבניתי לאילו למה. ושרות שקנתי לאילו למה. כרמין שנטעתי לאילו למה. כך ישראל דומין בעולם הזה בפני אביהן שבשמים בשעה שאין בהן דברי תורה. ⁶⁰ לכך נאמר קול ה' בכח. קול ה' שבר ארזים (שם ד' וי.) אילו בני אדם שמפסיקין ועומדין בעולם ואין בהם דברי תורה. ⁶¹ אין משולין אלא בארז. מה ארז זה אינו מוציא פירות כך כל מי שאין בו דברי תורה משול בארז. שנאמר אנכי השמדתי את האמורי [וגו'] (נעמוס ב' ט.). ⁶² וכתיב וישבר ה' את ארזי הלבנון (תהלים שם) אילו בני אדם שהיו בבית ראשון מפוקסין ועומדין במקומה ⁶³ ולא היו בהן דברי תורה. לכך נאמר קול ה' שובר ארזים:

וירקידם כמו עגל וגו' (שם י.). מיכן אמרו המבעט ביסורין כופלין (אות) [אות] עליו. משלו משל. למה הדבר דומה. לבעל הבית שהיה לו פרה מבעטת ונתן בה חבל של עשר אמות והיתה מבעטת. ונתן בה חבל של עשרים אמות והיתה מבעטת ושל ארבעים אמות והיתה מבעטת. עד שנתן בה חבל של חמשים אמה. שנאמר כי כפרה סוררה וגו' (הושע ד' ט"ז). הא למדת כל המבעט (באסורין) [ביסורין] סימן רע לו. אמרו חכמים לא דיו

⁵⁵ כנ"ל להגיה. והכוונה על סיפא דקראי ה' למכול ישב: ⁵⁶ כ"ה בד"ו: ⁵⁷ הוא דעתו דרוב"ל בירושלמי ברכות ריש פ' אין עומדין ועיי' בבלי שם: ⁵⁸ לשון אבטליון במשנה דאבות פ"א אינו כן אבל בארז"ל פ"א פירשו ג"כ כעין זה: ⁵⁹ עיי' שה"ש רבה פ"א ב' כי טובים דודיד: ⁶⁰ בד"ו הסגנון מקוטע ומשובש: ⁶¹ מפסיקין כמו מפסיגין עיי' בערך ערך פסק. ועיי' להלן בסמוך. ובד"ו אלו בני אדם שמפסיקין בעולם הזה ואין בהם וכו': ⁶² במקרא כתוב ואנכי: ⁶³ שהיו מקשטין את ראשם ועומדין במקומה של אי' ועיי' בערך ערך פסק (וכעין שאמרו על יוסף כב"ר פפ"ז עומד בשוק וממשמש בעיניו ומתקן בשערו וכו'). ובד"ו מפוקחין ועומדין במקומן:

עונותיו של אדם אלא בא (על ידי) [לידי] דברים מכוערים ודברים שאינן ראויין (יהיו) [והוא] בידו עוקר עצמו מן העולם הזה ומן העולם הבא.⁶⁴ כך אמר הקב"ה לישראל. אם אתם באים ללמד דרכי בואו ולמדו מאנשי מדבר (שעל) [שאף על] פי שעשו תורה כל ימיהן בין שאמרו [לפניי] דבר שלא כהוגן פגעתי בהן מיד. לכך נאמר קול ה' יחיל מדבר וגו' (תהלים שם ח').⁶⁵ חזר הקב"ה לרצות את ישראל. אמר להן. בניי נשבע אני בכסא כבוד שלי. שאפילו תינוק בבית רבו ועוסק בתורה לשמי שכרו מונח לפני. בלבד שיהא שמור מן העבירה. אפילו שאין בידו של אדם אלא דרך ארץ ומקרא בלבד שכרו מונח לפני. בלבד שיהא שמור מן העבירה. אפילו שאין בידו של אדם לא מקרא ולא משנה אלא משכים ומעריב לבית הכנסת ולבית המדרש וקורא קריית שמע בעבור (שם) [שמי] הגדול ומתפלל תפילה בעבור (שם) [שמי] הגדול שכרו מונח [לפניי] [לפני] ובלבד שיהא שמור מן העבירה. לכך נאמר קול ה' חוצב להבות אש (שם ח'):⁶⁶ למה ישראל דומין בעולם הזה בפני אביהן שבשמים לאיילה זו שמעוברת בצער ויולדת בצער. שכל תחילות קשות. שנאמר קול ה' יחולל אילות וגו' (שם ט').⁶⁷ באותה שעה היה כל העולם מרתיע ואומר שמא בא לעולם לאבד אתו. השיבה להן רוח הקודש ואמרת להן. לא בא מלך מלכי המלכים ברוך הוא אלא לעשות משתה עם בניו. ואומר. באתי למלוך. על מה אני מולך. ומפני מה אני מולך. מפני שאתם מפרכסים במעשים טובים ובתלמוד תורה. שנאמר ה' למבול ישב וגו'. ואומר ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום (שם י' וי"א):⁶⁸

סליק פרקא.

עוד אמר דוד המלך. אני בעולם הזה מה אני. אלא יראתי מתוך שמחתי ושמחתי מתוך יראתי ואהבתי עלת על כולן.¹ לפיכך כרת לו הקב"ה ברית שיהא בקי במקרא ובמשנה בהלכות ובאגדות. שנאמר כי ברית עולם שם לי (ש"ב כ"ה). ואין ברית אלא תורה שנאמר בריתי היתה אתו החיים וגו' (מלאכי ב' ח').² ערוכה בכל (ש"ב שם) במקרא ובמשנה בהלכות ובאגדות. שמורה (שם)³ שהיו דברי תורה שמורין [בו] לעולם ולעולמי עולמים.⁴ שנאמר כי כל ישעי וכל חפץ וגו' (שם) אל תאמר כן. הוי אומר כי על כל ישעי ועל כל חפץ כי לא אצמיח (שם)⁵. אמרו כל תלמיד חכם שמרבה בעסק ואינו מתפרנס ממנו הרבה סימן יפה לו. מפני שהקב"ה אוהב תורתו ואינו מעשירי. שמא יעשר ויפשע מדברי תורה. וכל תלמיד חכם שמרבה מלאכה (כתורה) ואין מכנים ממנה פירות הרבה סימן יפה לו. מפני

⁶⁴ בד"ו הסגנון מקוטע ושם איתא והוא בידו. וע"פי הענין הגתתי: ⁶⁵ הגתתי עפ"י ד"ו:

⁶⁶ כ"ה בד"ו. ⁶⁷ עיי' מכילתא מס' דבארש פ"ב בד"ה ועתה אם שמוע. ובד"ו המאמר משובש; ⁶⁸ בד"ו המאמר משובש. ופי' מפרכסים מקשטין. ועיי' במכילתא ריש יתרו ובי' הדברות:

מאיר עין פרק ג'.

¹ ע"ש המקרא עכרו את ה' ביראה וגילו ברעיה (תהלים ב'). בד"ו המאמר משובש: ² השתא הוא חזר אל המקראות דדברי דוד האחרונים. ³ במקרא כתוב ושמורה. ⁴ כ"ה בד"ו: ⁵ כל' אל תקרי כי כל ישעי וכל חפץ כי לא יצמיח אלא כי על כל ישעי וגו' לא אצמיח וכדמסיים דהיינו שלא אצמיח בעושר דשמא יעשיר ויפשע.

שהקב"ה אוהב את תורתו שמא יעשר ויפשע מדברי תורה. וכן הוא מפורש בקבלה על ידי שלמה מלך ישראל שמים שאלתי מאתך [וגו'] שוא ודבר כוזב הרחק ממני וגו' פן אשבע וכחשתי וגו' (משלי ל' ד' ער ט'):⁶

ברוך המקום ברוך הוא שבחר בחכמים ובתלמידיו תלמידיהם עד סוף [כל הדורות] ומקיים עליהם במדה שאדם מודד בה מודדין לו. כשם שיושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובכל מקום פנוי להם. קורין לשום שמים ושונין לשם שמים ויראה בלככם. ומחזקין דברי תורה על פיהם⁷ כדי שלא ישכחו דברי תורה מפיהם ומפי בניהם לעולם ולעולמי עולמים. שנאמר ואני זאת בריתי אותם אמר ה' (ישעיה נ"ט כ"א). אבל פושעיהם של ישראל אינן כן. אלא בקטנותם רבים ובזקנותם קשים. (לרבי) מה שברך. שמעלין ושורפין אותן בבית המדרש הגדול ובישיבה גדולה. שנאמר ובליעל כקוץ מונד כולהם וגו' (ש"ב כ"ג ו') ואומר באש שרוף ישרפו בשבת (שם שם ו')⁸ **מיכן אמרו** כל דבר שעתיד להיות בסוף [כבר] נעשה מקצתו [היום: לעתיד לבא] ישיבה להקב"ה בבית המדרש גדול שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו.⁹ **מקצת ישיבה לצדיקים בעולם הזה ולדוד מלך ישראל:** **מאור פנים** לצדיקים לימות המשיח ולעולם הבא. **מקצת מאור פנים** לצדיקים בעולם הזה:

חייהן של צדיקים שלא בצער ושלא ביצר הרע לימות המשיח ולעולם הבא. **מקצת חייהן שלא בצער** ושלא ביצר [הרע] לצדיקים בעולם הזה לאברהם ליצחק וליעקב וליעבץ וליתרו ולכל הדומה להן: **תחיית המתים** להקב"ה בין לימות המשיח בין לעולם הבא. **מקצת תחיית המתים** לצדיקים בעולם הזה לאליהו ולאלישע וליחזקאל בן בוזי הכהן:

כבוד ועוז לצדיקים לימות המשיח [לעולם הבא. **מקצת כבוד ועוז לצדיקים בעולם הזה** ליהושפט מלך יהודה: **אכילה ושתייה** (וצנה) [שמחה ורינה] לצדיקים לימות המשיח ולעולם הבא. **מקצת אכילה ושתייה שמחה (וצנה) [ורינה]** בעולם הזה שלמה בן דוד מלך ישראל:

⁶ בד"ו משושב קצת. ובילקוט כאן ב' נוסחאות. כי ברית עולם וגו' אין ברית אלא תורה וכן בהלכות בהגדות שמורים כי לעולם וכו' כי כל ישעיו וכל חפץ וגו' אמרו כל ת"ח וכו' ואינו מעשירו שמא יעשר ויפשע בד"ת ואומר רש ועושר אל תתן לו וגו'. והשאר ליתא ולא נרשם לזה המקור ואח"כ נרשם תנא דבי אליהו. ונוסחתו הוא. ברית עולם שם לי אמר דוד שם כרת לי הקב"ה ברית שאהא בקי במקרא במשנה במדרש בהלכות בהגדות שני ערוכה בכל ושמורה בלבי לעולם. כי כל ישעיו וגו' אל תהי אומר כן כי כל ישעיו וגו' (והסיום הוי אומר וכו' ליתא) אם ראית ת"ח שאינו מתעשר וכו' ע"כ. וערבוב דברים כאן: ⁷ כלל ועל ידי כן מחזקין ד"ת וכו' ובד"ו ומחזקין. ויותר נראה שהמאמר קטוע ובילקוט הנוסחא שכשם שח"ה יושבין בב"כ ובבמ"ד ועוסקים בתורה לשם שמים הם ובניהם ובני בניהם עד סוף כל הדורות לפיכך הקב"ה כורת להם ברית שלא ישתכחו ד"ת מפיהם ומפי בני בניהם עד סוף כל הדורות שני ואני זאת בריתי וגו'. ואף זו אינה נוסחא מתוקנת. ואולי יש להגיה. כך הקב"ה כורת להם ברית ומחזק ד"ת על פיהם וכו'. ⁸ במקרא כתוב ובאש. בד"ו שנאמר ויען כל איש רע ובליעל ובני בליעל אמרו ואומר ובליעל כקוץ וגו'. ובילקוט הנוסחא. בזקנותם קשים ומת שברן שהקב"ה מצוה להעלותן ושורפין וכו' שני ובני בליעל כקוץ וגו' ואין בליעל אלא פושעי ישראל שני ויען כל איש רע ובליעל. ומלת לרבי מחתתי עפ"י הילקוט: ⁹ כ"ה בילקוט וכן מסיק לקמן:

דָם וּבֶשֶׂר וּשְׁבֵר נִגַּח לַעֲתִיד לֵבָא עַל הָרִי יִשְׂרָאֵל. מִקְצַת דָּם וּבֶשֶׂר וּשְׁבֵר עַל לִוְחֵצֵינוּ בְּעוֹלָם הַזֶּה עֵינֵינוּ רוֹאוֹת תָּמִיד בְּכָל יוֹם.¹⁰

אִם רוֹצֵה אֶתְּהָ לְלַמּוֹד וּחִפְץ אֶתְּהָ בְּדַבְרֵי תוֹרָה צֵא וּלְמַד מֵרֵאשׁוֹ שְׁלֵעֵינִי:¹¹ עֲתִיד הִקְבִּ"ה לְיֹשֵׁב בֵּית הַמִּדְרָשׁ שֶׁלּוֹ וְצִדִּיקֵי עוֹלָם יוֹשְׁבֵינִי לִפְנֵינוּ. וְנוֹשְׁאֵי וְנוֹתְנִים בְּמִקְרָא בְּמִשְׁנָה בְּהַלְכוֹת וּבִאֲגוּדוֹת. וְאוֹמְרִים עַל טָמָא טָמָא וְעַל טָהוֹר טָהוֹר. עַל טָמָא בְּמִקְוֵמוֹ וְעַל טָהוֹר בְּמִקְוֵמוֹ.¹² וְאַחֲרַי כִּךְ מִבִּיאִין אֶת הַרְשָׁעִים וְדִנֵּין אוֹתָן בְּפִנְיָהֶם. יֵשׁ נִידוּנֵין שְׁלֹשִׁים יוֹם וְיֵשׁ נִידוּנֵין שְׁשִׁים יוֹם. יֵשׁ [נִידוּנֵין] שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים וְיֵשׁ נִידוּנֵין שְׁשָׁה חֳדָשִׁים. כֻּלָּלוּ שֶׁל דָּבָר שֶׁנּוּ רְבוּתֵינוּ בְּמִשְׁנָה. בְּשִׁפְטֵי רִשְׁעִים לְגִיהֵנָם שְׁנַיִם עֶשְׂרֵי חֳדָשׁ (עֲדוּת פ"ב מ"ט).¹³

וְאַחֲרַי [כִּךְ] עוֹמְדִין צִדִּיקִין לִפְנֵי מִי שֶׁאֵמֵר וְהִיא הָעוֹלָם. וְאוֹמְרִים לִפְנֵינוּ. רְבוּנוּ שֶׁל עוֹלָם כְּשֶׁהֵינּוּ בְּאוֹתוֹ הָעוֹלָם אֵילּוּ בְּנֵי אָדָם הֵיוּ מְשֻׁכְּמִין וּמַעֲרִיבִין לְבֵית הַכְּנֶסֶת וְקוֹרִין קְרִיית שְׁמַע וּמִתְפַּלְלִין וְעוֹשִׂין שְׂאָר מִצְוֹת. וְאוֹמֵר לְהֵן. אִם כִּךְ עָשׂוֹ לָכוּ וּרְפָאוֹ אוֹתָן. מִיִּד הוֹלְכִין צִדִּיקִים וְעוֹמְדִין עַל עִפְרָם שֶׁל רִשְׁעִים וּמִבְקִשִׁין עֲלֵיהֶן רַחֲמִים. וְהִקְבִּ"ה מַעֲמִידָן מַעֲפָרָן עַל רַגְלֵיהֶם. שֶׁנֶּאֱמַר וַעֲשׂוֹתָם רִשְׁעִים כִּי יִהְיוּ אֶפֶר תַּחַת רַגְלֵיהֶם וְגו' (מִלָּאכִי ג' ב"א):¹⁴

מִקְצַת יְשִׁיבָה לְצִדִּיקִים בְּעוֹלָם הַזֶּה. לְדוֹד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל.

כֹּאִי זֶה צַד. וְאַלֶּה שְׁמוֹת הַגְּבוּרִים אֲשֶׁר לְדוֹד יוֹשֵׁב בַּשֶּׁבֶת (ש"ב כ"ג ח'):¹⁵ וְכָל הָעָם יוֹשְׁבֵינִי בְּיִשְׁבֵּיהָ לִפְנֵינוּ. אֲבָל דוֹד הַמֶּלֶךְ לֹא עַל הַכֹּר וְלֹא עַל הַסְּפֶסֶל אֲלֵא הִיא יוֹשֵׁב עַל הָאָרֶץ וּמִלְמַד תּוֹרָה בְּרַבִּים לְשׁוֹם שְׁמִים.¹⁶ בְּאַתָּה שְׂכִינָה וְעֹמֵדָה לְמַעַל הַיְמִינִי. מְשִׁיבָה וְאִמְרָה לוֹ. דָּבָר בְּנֵי. דְּבָרִים הֵלְלוּ מִנִּין לָךְ. שְׁלֵי הֵם אֶתְּהָ מְשׁוּל בְּתוֹךְ וְתוֹרָה בְּתוֹךְ שֶׁנֶּאֱמַר תַּחֲכַמּוּנִי (שם):¹⁷ דָּבָר אַחֲרֵי תַּחֲכַמּוּנִי. אֶתְּהָ יוֹשֵׁב בְּיִשְׁבֵּיהָ שְׁאִין בָּהּ סְמִיכָה תְּהָא כְּמוֹנִי. מִיִּכָּן אִמְרוּ כָל יְשִׁיבָה שְׁאִין בָּהּ סְמִיכָה עֲמִידָה טוֹבָה הִימְנָה.¹⁸ מִהַ תִּ"ל רֹאשׁ הַשְּׁלִישִׁי (שם). שְׁתֵּהָא רֹאשׁ לְתוֹרָתִי:¹⁹ דָּבָר אַחֲרֵי רֹאשׁ הַשְּׁלִישִׁי. תַּחֲלָק עִם שְׁלֹשָׁה צִדִּיקִים אֲבִרְהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב:²⁰ [דִּיא רֹאשׁ הַשְּׁלִישִׁי. שְׁתֵּהָא רֹאשׁוֹן שֶׁל אֲבוֹת] מִיִּכָּן אִמְרוּ חוֹט הַמְּשׁוּלֵשׁ לֹא בְּמַהֲרָה יִתֵּן (קִהְלָת ד' י"ג):²¹ דָּבָר אַחֲרֵי רֹאשׁ הַשְּׁלִישִׁי. שְׁתֵּהָא רֹאשׁ לְכָל יִשְׂרָאֵל כְּשֶׁהֵן עוֹלִין לִירוּשָׁלַיִם לְרַגְלִים. שֶׁנֶּאֱמַר שְׁלֹשׁ פַּעֲמִים בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה כָּל זָכוֹרֶךְ וְגו' (שְׁמוֹת כ"ג י"ג): לְמַה דְּבָרֵי תוֹרָה דּוֹמִין. כִּדְרָךְ שְׁנוֹתֵינוּ עוֹר לְאָדָם כְּשֶׁהוּא מַעֲבֵדוּ מִמַּחֲקוֹ וּמִמַּתְחוֹ וּמִבִּיאֵי לִידֵי מִלָּאכָה בְּיַפִּיָּה. שֶׁנֶּאֱמַר וְהוּא עֵדֵינוּ הָעֵצִי:²² דָּבָר אַחֲרֵי הוּא עֵדֵינוּ הָעֵצִי.

¹⁰ מוֹנָה כֵּאֵן שֶׁבַע מַעֲלוֹת. יְשִׁיבָה. מְאוּר פְּנִים. חַיִּים שְׁלֹא מַצְעֵר. תַּחֲחִית הַמַּתִּים. כְּבוֹד עוֹנֵן. אֲכִילָה וְשִׁתְיָה. דָּם וּבֶשֶׂר וּשְׁבֵר. אִמְנָם לְהֵלן בְּפִרְטָן מִסְדֵּר מוֹנָה כְּבוֹד עוֹנֵן. מִקָּם מַעֲפֵר דָּל. תַּחֲחִית הַמַּתִּים. דָּם וּבֶשֶׂר וּשְׁבֵר. אֲכִילָה וְשִׁתְיָה. וְאַח"כּ מוֹהֵר מוֹסִיִּים בְּחַיִּים שְׁלֹא בְּצַע בְּפִרְטָן שֶׁל הָאֲבוֹת וְהַצִּדִּיקִים שֶׁנִּזְכְּרוּ כֵּאֵן. וְיִרְאֵה ע"כ' שֶׁמַּעוֹת נָפַל כֵּאֵן בְּמִנִּין הָעֵצִיִּים וְסִידוּרָן. וְהִגַּהְתִּי שְׁמַחָה וְיִרְנָה כְּדִלְהֵן וְכִדְ"ו כּוֹלָא מְשׁוּבָשׁ: ¹¹ כָּל' מַעֲנִין הִישִׁיבָה אֶתְּהָ לְמַד עַל כָּל הַשְּׂאָר שֶׁמִּקְצָתָן בְּעוֹת'': ¹² כָּל' שְׁאִין טָמָא אוֹ טָהוֹר בְּהַחֲלֵט בְּכָל עֵינִין אֲלֵא בְּעֵינִין מִיּוֹחַד בְּמִקְוֵמוֹ: ¹³ שֶׁם גְּרַסִּין בְּגִיהֵנָם זִכְ"ל בְּדו"ו: ¹⁴ כְּמִקְרָא כְּתוּב וַעֲשׂוֹתָם רִשְׁעִים וְגו' רַגְלֵיהֶם: ¹⁵ בְּמִקְרָא כְּתוּב אֵלֶּה: ¹⁶ וְכִךְ דְּרִשׁוּ בְּמִו"ל מ"ז ע"ב: ¹⁷ מְשׁוּל בְּתוֹךְ. שְׁתֵּהָא אַחֲרוּנָה שְׁבָאוֹתִיּוֹת כָּל' בְּדֶרֶךְ עֲנוּת. וּבְגִמְרָא שֶׁם תַּחֲכַמּוּנִי אִמְרָה רַב אֵ"ל הִקְבִּ"ה הוּאִיל וְהַשְּׁפֵלָה עֲצֻמָּךְ תַּהָא כְּמוֹנִי שְׁאִין גּוֹר גְּזִירָה וְאַתָּה מְבַטְלָה. וְכִדְ"ו כּוֹלָא קְטוֹעַ וּמְשׁוּבָשׁ: ¹⁸ כְּתוּבוֹת קִי"א רִישׁ ע"ב: ¹⁹ שְׁנִיתָנָה בְּחוֹרֵשׁ הַשְּׁלִישִׁי. א"נ שְׁתֵּהוּרָה נִקְרָאת כֵּן ע"ש הֵלֵא כְּתַבְתִּי לָךְ שְׁלֹשִׁים בְּמוֹעֲצוֹת וְיִרְנָה (מְשָׁלִי כ"ב כ') וְעוֹי' בּוֹלְקוֹת שֶׁם. וְכִדְ"ו הוּא מְשׁוּבָשׁ: ²⁰ כ"ה בְּדו"ו וְכֵעֵין זֶה בְּגִמְרָא מוֹיָק שֶׁם: ²¹ בְּמִקְרָא כְּתוּב וְהַחוֹט. הָאֲבוֹת נִקְרָאוּ חוֹט הַמְּשׁוּלֵשׁ בְּסִפְרֵי הָאֲזִינוּ פ' ש"ב: ²² בְּמִקְרָא כְּתוּב הוּא. וְלֹא אִיתְפָּרַשׁ לוֹ:

כשאתה יושם בבית המדרש שתהא מעורן כתולעת. כשאתה יוצא למלחמה תהא קשה כעץ.²³ מה שכרך לפניי. על שמונה מאות חלל בפעם אחת (שם). חסר אתה מאתים. אמר לפניו רבונו של עולם מפני מה חסר אני מאתים. אמר לו. דוד בני לא כך כתבתי בתורתך אף על פי שאין בכם דברי תורה אלא דרך ארץ ומקרא בלבד ורדפו מכם חמשה מאה וגו' (ויקרא כ"ו ה'). אבל אם תעשון את התורה ותעדיפון את התורה איש אחד מכם ירדוף אלף. אבל אתה עשית רצוני (לא) [ולא] עשית כל רצוני. רק בדבר אוריה החתי (מ"א ט"ו ה') לפיכך חסר מאתים.²⁴ מיכן אמרו אם ראית תלמיד חכם שעשה עבירה ביום אל תהרהר עליו למחר. שמא עשה תשובה בלילה. שנאמר טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף (תהלים קי"ט ע"ב).²⁵ שנאה תעורר מדגים על כל פשעים תכסה אהבה (משלי י"ב י"ב).²⁶ אין אהבה אלא תורה שנאמר אם ימלאו העבים גשם על הארץ יריקו (קהלת י"א ג').²⁷ הא למדתה שכל המספר אחר מיעוטי תלמידי חכמים מספר אחר שכינה:²⁸

מאור פנים של צדיקין לימות המשיח ולעולם הבא. כיצד.

(ומי) [יש]²⁹ שנותנין לו מאור פנים כצאת השמש בגבורתו בשעה ראשונה. ויש שנותנין לו בשתי שעות. ויש שנותנין לו בשלש שעות. ויש בארבעה שעות. ויש בחמש שעות. ויש בשש שעות. ויש כל היום כולו. ויש שנותנין לו מאור פנים כמאור לבנה בראש חודש. ויש שנותנין לו כחמשה לחודש. ויש כעשרה לחודש. ויש כחמשה עשר לחודש. ויש ככוכבים גדולים. ויש ככוכבים קטנים. ויש שנותנין לו מאור פנים כאויר הרקיע בשעה שהוא מטוהר מן (הע) [העבים].³⁰ ויש שמשחרת פניהם כקדירה. זה הכלל כל הנושא פנים לטובה זוכה ומקבל פני שכינה. המזוהה והמלוכלך אינו מיסב (פניו) [בפניו] המלך.³¹ במה דברים אמורים בזמן שלא עשה תשובה. אבל אם עשה תשובה ומת הרי הוא כצדיקי עולם לכל דבר:

שנו חכמים ארבעה מלכים ירבעם אחאב אחז ומנשה אין להם חלק לעולם הבא.³² אבל הייתי אומר כל העובד עבודה זרה מקטנותו ועד זקנותו ומת אפילו ראוי להיות כהן גדול אין לו חלק לעולם הבא. שנאמר הנשבעים באשמת שומרון וגו' (עמוס ח' י"ד).³³ לפי שכל מצוות שעושה אדם בעולם הזה אין בהם כח להאיר אלא כאור הנר בלבד.³⁴ אבל תורה מאירה מסוף

²³ וכ"ה בגמרא דמו"ק שם: ²⁴ ועיי' לקמן פי"א: ²⁵ בברכות י"ט ע"א תר"י בסגנון אחר. וכל' שמינה עליו יותר מגמילות חסדים שבממונו: ²⁶ במקרא כתוב ועל כל: ²⁷ ומידרש בקהלת רבה אם ימלאו ת"ה תורה על ישראל יריקו שנקראו ארץ שני' כי תהיו אתם ארץ חפץ. וע"כ אהבה של תורה תכסה פשעים: ²⁸ בברכות שם אמר ריב"ל כל המספר אחר מיטתן של ת"ה נופל בגיהנם. ובד"ו אחר המעשה של ת"ה. ונוסחתו יש לפרשה אחר מיעוטי זכותן של ת"ה ובענין דוד שמועט ולא עשה כל רצונו של מקום. ²⁹ כ"ה בד"ו. ולבי מוחסס עלי שהרבה פעמים בזה הספר הו"ו שלא לצורך: ³⁰ כנ"ל להגיה ובד"ו ליתא. ועיי' ספרי דברים פ"ו ופי' מ"ז וביקרא רבה פ"ל: ³¹ כ"ה בד"ו: ³² בד"ו שלשה מלכים ירבעם אחז ומנשה. והוא שיבוש. דבמשנה דחלק מנה ג' ואינו מונה אחז. ובתוספתא שם אמרו ד' מלכים כנוסחתנו. ומלשון הירושלמי שם משמע דאף במשנה גרסו ד' מלכים. שאמרו שם וכי מה עשה ירבעם וכו' וכי מה עשה אחאב וכו' וכי מה עשה אחז וכו' וכי מה עשה מנשה וכו'. א"נ דקאי אברייתא דתוספתא ונקטעה לפנינו: ³³ כל' ד' מלכים לאו דוקא אלא דוגמא נקטו אף שהיו גדולי תורה עיי' בפ' המושנה להר"מ שם: ³⁴ השתא חזר למה שאמר שמאור פנים הוא בהדרגה ועיי' מוטה כ"א ע"א. ואקרא כי נר מצוה וגו' דמסיום ביה קאי:

העולם ועד סופו. וכל הנזקק לחכמים ולתלמידיהן מעלין [עליו] כאילו עשה רצון אביו שבשמים: כל היודע להוכיח ומוכיח את הרבים הרי זה עושה קורת רוח לפני מי שאמר והיה העולם. שני ולמוכיחים ינעם וגו' (משלי כ"ד כ"ה). עליו תבא ברכת טוב לא נאמר אלא עליהן (שם)³⁵ למוכיח ולמקבל: כל המודה ביסורין ושמח בהן נותנין לו חיים בעולם הזה ולעולם הבא שאין להם סוף. שנאמר כי נר מצוה ותורה אור וגו' (שם ו' כ"ג):³⁶ סליק פירקא.

מפני מה זכה משה למאור פנים בעולם הזה ממה שעתיד ליתן לצדיקים לעתיד לבא. מפני שעשה רצונו של הקב"ה ומתאנח על כבודו של הקב"ה ועל (כל) כבודו של ישראל כל ימיו. ומתחמד ומתאוה ומצפה מה אם יהיה שלום בין ישראל לאביהן שבשמים. מניין. תדע לך שכן. כשהיו ישראל במדבר וסדרו במעשיהן אמר לו הקב"ה למשה. עתה הניחה לי (שמות ל"ב י"א).¹ מיד היה לו פתחון פה למשה להשיב.² שנאמר ויחל משה וגו' (שם שם י"א) למה יאמרו מצרים וגו' זכור לאברהם ליצחק ולישראל וגו' (שם י"ב ו"ט). מיד היה לו עניייה. שנאמר וינחם ה' על הרעה (שם י"ד). אמר לפניו. רבונו של עולם כלום הוא לפניך אלא מידת הדין לכל באי העולם ולכל מעשה ידיך שבראתה בעולם. ארד מלפניך ואעשה בהן מידת הדין. מה. אם עבדוהו בלבב שלם ימותו כלם ביום אחד. ירד מלפניו ונטל את העגל ושרפו באש. שנאמר ויקח את העגל וגו' ויעמד משה בשער וגו' ויאמר להם כה אמר ה' וגו' (שם כ', כ"ו וכו').³ מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ שלא אמר לו הקב"ה למשה כך לעמוד בשער המחנה ולומר מי לה' אלי (שם) ולומר כה אמר ה' אלהי ישראל (שם). אלא שהיה משה צדיק דן קל וחומר בעצמו. אמר. אם אני אומר לישראל. הרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרובו (שם כ"ז). יהו ישראל אומרים. לא כך למדתנו. סנהדרין שהורגת נפש אחת בשבוע נקראת מחבלנית.⁴ מפני מה אתה הורג שלשת אלפים ביום [אחד]. לפיכך תלה בכבוד שלמעלה. שנאמר כה אמר ה' וגו' (שם).⁵ מה ענין שלאחריו. ויעשו בני לוי כדבר וגו' (שם כ"ה). חזר משה צדיק ועמד בתפלה לפני הקב"ה. אמר לפניו. רבונו של עולם צדיק וחסיד אתה וכל מעשיך באמונה בשביל שלשת אלפים שעבדו בלבב שלם ימותו שש מאות אלף ובני עשרים שנה ולמטה. ובני שמונה עשרה. וחמש עשרה. ועשרי. ושתיים. ואחת. וכמה גרים ועבדים שנתוספו עליהם אין לדבר סוף. מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ונתרצה עמהם באותה שעה.⁶ משלו משל.

³⁵ במקרא כתוב ועליהם: ³⁶ עיי' ברכות ה' ע"א. ופי' מודה כלשון המשנה דברכות היו מודה

לו במאד מאד:

מאיר עין פרק ד'.

¹ במקרא כתוב ועתה: ² עיי' ברכות ל"ב ע"א: ³ בד"ו משובש קצת. ובילקוט כי תשא קיטע הסגנון: ⁴ עיי' מכות ספ"א והוא שם בשינוי קצת ובד"ו הוא משובש. מלת קל וחומר לאו דוקא. אלא שהיה דן דין בעצמו. ולכל דין קרי קל וחומר שהדין הוא אם להקל או להחמיר ובד"ו גרס נמי דן ק'ו בעצמו וכן איתא בילקוט: ⁵ ועיי' במכילתא דבא פ"ב במ"ע שם אות ט"ו. ובשמות רבה פמ"ב אכרו כה אמר ה' וגו' והיכן אתה מוצא שאמר לו כך. לך רד מה רד מדרות הן צריכין: ⁶ בד"ו מקוטע קצת. ובילקוט כי תשא. צדיק אתה חסיד אתה וכל מינשיך באמונה יגדלו רחמיך הרבים על בניך בשביל וכו':

למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שסרח לפניו בנו בכורו. תפסו בידו ונתנו לעבדו לשר הבית. ואמר לו. צא והרג את זה ותנהו לחיה ולכלבים. מה עשה אותו העבד. הוציאו מלפניו והניחו בבית ארץ [בביתו. ורץ]⁷ ובא ועמד לפניו. לסוף ל' יום כטוב לב המלך עליו והיו עבדיו ובני ביתו מסובין לפניו. כשהוא נושא את עיניו אינו רואה את בנו בכורו היה מכנים יגון ואנחה בלבבו ואין כל ברייה מכיר בו אלא עבדו שר הבית. מיד רץ והביאו והעמידו במקומו.⁸ כתר יפה שהיה מונח לפניו תפסו בידו ונתנו בראש עבדו שר הבית.⁹ [למה נדמה במשה צדיק] [לכך נדמה משה הצדיק].¹⁰ כיון שעמד בתפלה בארבעה וחמשה מקומות והציל את ישראל מן המיתה אמר לו הקב"ה למשה. הואיל ועמדתה לפניי בארבעה ובחמשה מקומות והצלתה את ישראל מן המיתה כתר יפה שמונת להם ולבניהם ולבני בניהם בשביל תורה שעשו הרי הוא מונח לעולם הבא לך. שנאמר וראו בני ישראל את פני משה [שמות ל"ד ל"ה].¹¹ ושמו תאמר הואיל ונכנס משה לבית עולמו שמא בטל ממנו מאור פניו. תלמוד לומר ולא קם נביא [וגו'] [דברים ל"ד י'].¹² מה פנים שלמעלה לעולם ולעולמי עולמים. כך אותו מאור פנים של משה עימו נכנס לבית עולמו. שנאמר ומשה בן מאה ועשרים שנה וגו' [דברים ל"ד י']:

לא משה בלבד אלא כל תלמיד חכם שעוסק בתורה מקטנותו ועד זקנותו ומת. עדיין לא מת אלא בחיים הוא לעולם ולעולמי עולמים. שנאמר והיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך [ש"א כ"ה כ"ט]. מקיש הדבר לומר.¹³ מה ה' אלהיך יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים. כך כל תלמיד חכם העוסק בתורה מקטנותו ועד זקנותו ומת. הרי הוא בחיים ועדיין לא מת. אלא בחיים הוא לעולם ולעולמי עולמים. והיכן היא נשמתו. תחת כסא הכבוד.¹⁴ מיכן אמרו אל ירבה אדם בכי ומספד יגון ואנחה על מיתו אלא כשיעור שנתנו חכמים. שלשה ימים בכי ומספד. שבעת ימים אבל. שלשים לתספורת ולגיהוץ ולשאר דברים אחרים. מיכן ואילך כל החובל בעצמו הרי זה מתחייב בנפשו. שנאמר אל תבכו למת וגו' [ירמיה כ"ב י']. אין אתם מרחמין עליו יותר ממני.¹⁵ כאי זה צד. אדם עושה מריבה עם חבריו הולך הוא לבדו ואין מתרצה לו עד שמקבץ לו בני אדם הרבה ואחר כך מתרצה לו. ואף על פי שמתרצה לו יש לו מקצת קנאה בלבבו. אבל אני איני כן. אלא אדם עובר עבירה לפני אם חוזר בו ועושה תשובה הרי אני ברחמים ומקבלו בתשובה. וכיון שאני מקבלו בתשובה אין אני זוכר אפילו מקצת עונותיו. לכך נאמר אל תבכו למת ואל תנדו לו וגו' [שם]. ואי זהו הולך זה שעבר עבירה ושנה ושילש שלשה פעמים ולא חזר בו ועשה תשובה. על אותו [כ"ה] [בכו. כ"ה] נעקר מן העולם. כי לא ישוב עוד וראה את ארץ מולדתו [שם].¹⁶

⁷ כ"ה בילקוט שם. וכד"ו והניחו בבראי בבית בארץ ובא וכו' ואין לו ענין: ⁸ בד"ו ובילקוט בשינוי סגנון קצת: ⁹ בד"ו משובש קצת: ¹⁰ כ"ה בילקוט: ¹¹ בד"ו משובש ובילקוט הואיל ועמדת לפני והצלת וכו' כתר תורה שמונת להן וכו': ¹² בילקוט לבית עולמו ניטל ממנו אותו מאור פנים ואותו הבתר ת"ל וכו': ¹³ בילקוט ולמה זיווג הכתוב לומר וכו': ¹⁴ בילקוט והיכן הוא ישיבתו תחת כסא כבודו. והשאר השמיט עד ולא זו בלבד: ¹⁵ במוק"כ ע"ב עיי"ש: ¹⁶ גם זה שם עיי"ש. וירש אל תבכו וגו' אם נעשיתם מהשם אל תבכו רק חזרו בתשובה ותקבלו בכו בכה להולך למי שהוא חוטא והולך.

ולא זה בלבד אלא שכרו של משה צדיק שעמד בתפילה בארבעה וחמשה מקומות והציל את ישראל מן המיתה העלה עליו הכתוב כאילו ברא אותן. לכן נאמר ויזכור ימי עולם משה עמו (ישעיה ס"ג י"א).¹⁷ [כן] כל חכם וחכם מישראל¹⁸ שיש בו דבר תורה לאמיתו ומתאנח על כבודו של הקב"ה ועל כבודו של ישראל כל ימיו. ומתאוה ומחמד ומצפה על כבוד ירושלים ועל כבוד בית המקדש ועל ישועה שתצמיח בקרוב ועל כינוס גלויות. (ברוך קודש) [רוח הקודש] בדבריו (ואת) השם בקרבו את רוח קדשו (שם).¹⁹ מכן אמרו כל תלמיד חכם שעוסק בתורה בכל יום תמיד בשביל להרבות כבוד שמים²⁰ אין צריך לא חרב ולא חנית ולא רומח ולא כל דבר (שהיה) (שהיה לו שומר). שהקב"ה משמרו בעצמו. ומלאכי השרת עומדין לו סביב סביב וחרבות ביד כולן ומשמרין אותן. שנאמר רוממות אל בגרונו וגו' (תהלים קמ"ט ו').²¹

חיים שלא בצער לימות המשיח ולעולם הבא. כיצד. עתיד הקב"ה לישב בבית המדרש הגדול שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו הן ונשיהן וכוונתיהם ועבדיהם ואמהותיהם ועושין להן צורך בתייהן. שנאמר והיה אחרי כן אשפוך רוחי וגו' וגם על העבדים ועל השפחות וגו' (יואל ג' א' וב'). נשים שאננות קמנה וגו' (ישעיה ל"ב ט').

שלא ביצר הרע. כיצד. ונתתי לכם לב חדש (יהונקאל ל"ז כ"ה) [זה] יצר טוב. ורוח חדשה אתן בקרבכם (שם) אילו מעשים טובים. והסרותי את לב האבן מבשרכם (שם) זה יצר הרע. ונתתי לכם לב בשר (שם) לקיים על דברי תורה שהן כפולין בכל מקום: ומניין שדברי תורה כפולין בכל מקום. שנאמר אנכי ה' אלהיך וגו'. עשר דיברות נאמרו לפני הר סיני עשר דיברות נאמרו בספר תוכחות. נזיקין לפני הר סיני נזיקין (לפני) [בספר] תוכחות. כי תקנה עבד עברי. נאמר לפני הר סיני (שמות כ"א ב'). כי ימכר לך אחיך העברי. נאמר בספר תוכחות (דברים ט"ו י"ב). וכן (במאה) [בכמה] מקומות. בלאים בהר סיני בלאים בספר תוכחות. לא תבשל גדי בסיני (שמות כ"ג י"ט). לא תבשל גדי בספר תוכחות (דברים י"ד כ"א). וכן (במאה) [בכמה] מקומות. סימני בהמה וחייה נאמרו לפני הר סיני. סימני בהמה וחייה נאמרו בספר תוכחות. וכל קרבנות ציבור ויחיד נאמרו לפני אהל מועד בחורב. כל קרבנות ציבור ויחיד נאמרו בין לפני מיתתו של אהרן בין לאחר מיתתו של אהרן. ברית כרתי לכם בצאתכם מארץ מצרים. ברית כרתי לכם בספר תוכחות. שירה אמרתי לכם בצאתכם מארץ מצרים. שירה אמרתי לכם בספר תוכחות. הא למדתה לדברי תורה שהן כפולין בכל מקום.²² אתם (א) [אי] אתם כן. אלא ששמין אתם טחי תפל. מלעיגין אתם על (דבר) [דבריי] כאילו אין בהם ממש. ועושין אתם אותן צואה שאינה צואה. קואה שאינה קואה.²³ צויתי אתכם בצאתכם ממצרים. צויתי אתכם בספר תוכחות. קויתי אתכם ארבע מאות ושמנונים עד שלא נכנה הבית. חזרתי וקויתי אתכם ארבע מאות ועשר שנים (משנבנה) [משנבנה] הבית. שנאמר כי צו לצו צו לצו קו לקו קו

¹⁷ בילקוט קטע הסגנון: ¹⁸ בילקוט וכל חכם מישראל וכו': ¹⁹ כנ"ל הנהגה. במקרא כתוב איה השם בקרבו: ²⁰ כולא בילקוט וגו' אותו ת"ח אין צורך וכו': ²¹ תהגהתי עפ"י הילקוט. ²² תהגהתי עפ"י ד"ו: ²³ הוינו ציונו וקיונו. קואה הוא על משקל צואה הו"ו בניקוד קמ"ן. ובד"ו היא משובש. ומה שהגהתי הוא עפ"י סברת הענין:

לקו וגו' (ישעיה כ"ח י"ג). לא כן מצאתי בכס קורת רוח²⁴ ולא כאן מצאתי בכס קורת רוח. מה שכר לכם מלפני. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שכעס על עבדו וצוה עליו ונתנהו בשלשלת. והיו מושכין את השלשלת מאחוריו. ומשליכין אותו על פניו. והיו מבעטין בו בפניו ובבני מעיו. שנאמר והיה להם דבר ה' ושם שם י"ג. וכן במאה מקומות עשיתן לפני דברים מכווערין. דברים שאינן ראויים. ורחמים שלי מקדימין עימכם בכל יום תמיד. שנאמר מציל עני מחזק ממנו (ההלים ל"ה י"ג) במה עני. לא במעשיו. עני ואביון מנוזלו (שם)²⁵ במה אביון. לא במעשיו. אלא הוי אומר כן. מציל עני מחזק בין מיצר הרע ובין מאומות העולם.²⁶ שנאמר כי שומע אל אביונים ה' וגו' (שם ס"ט ל"ד).²⁷ ונאמר פנה אל תפלת הערער וגו' (שם ק"ב י"ח).²⁸ אילו בני אדם שהן מדה בינונית.²⁹ לשתי מדות [אני] נפרע. מיצר [הרע] על אחת שבע כשם שנפרעתי מכם על אחת שבע. וממבקשי רעתכם על אחת שבע כשם שנפרעתי מכם על אחת שבע.³⁰ שנאמר ביום ההוא יפקוד ה' על צבא המרום וגו' (ישעיה כ"ד כ"א). אילו שבקשו לאבד אתכם מן העולם. ומיצר הרע על אחת שבע על שם שהסטיין אתכם ולא רבת תורה בעולם.³¹ שני ויהושע היה לבוש וגו'. ואומר ויראני את יהושע הכהן הגדול וגו' ויאמר ה' אל הסטן וגו' (זכריה ג' א' וב').³² מה שכר לו מלפני.³³ כשם ששם ארצי ונחלתי לארץ ציה ושממה כדי שלא ימצא הנשמה שתגבה עליה.³⁴ שני ואת הצפוני ארחיק מעליכם (ויאל ב' כ'). מה שצפנתי עליכם לפורענות מרחק אני מעליכם. והדחתיו אל ארץ ציה ושממה (פנה) [את פניו] אל הים הקדמוני (שם). זה מקדש ראשון שהחריבו והרג חכמים שבו. וסופו אל הים האחרון (שם). זה מקדש האחרון שהחריבו והרג חכמים שבו. ועלה באשו ותעל צחתו כי הגדיל לעשות (שם). מפני שהניח כל אומות העולם ובא ונידבק בהן בישראל (להטיין) [להטותן] מדברי תורה.³⁵

סליק פירקא.

כבוד ועזו לצדיקים לעתיד לבא ולעולם הבא. כיצד. הקב"ה
יושב בבית המדרש שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו. לכל אחד ואחד נותנין לו מאור פנים בתורה שש בו. ומלאכי שרת עומדין לו [להם] סביב סביב לישראל ובוכין בלבבם.¹ אשריהן של ישראל שכל אותו הצער והעינוי והלחץ שהיה להם חלף והלך לו. עכשיו כל אותה טובה גדולה להן.² שנאמר

¹ לא כן כמו לא כאן. וזה נמצא בהרכבה מקומות. ²⁵ במקרא כתוב ועני: ²⁶ במדרש תהלים סוף ל"ד וב"ר פנ"ד עיי"ש: ²⁷ עיי' ב"ר ריש פנ"א ואביונים אלו ישראל: ²⁸ ומידרש בויקרא רבה פ"ל ובמדרש תהלים כלפי הדורות שאין להם לא נביא ולא כהן ולא ביהמ"ק ולא נשתיר להם אלא התפלה בראש השנה ויו"כ: ²⁹ בד"ו במדה בינונית. שהבינונים תלויים ועומדים בעשרת ימים שבין ר"ה ליו"כ ועליהם נאמר פנה אל תפלת הערער. ובכת"ו אחר בינונית מקום פנוי לרמו' על הסרון מלא א' או ב': ³⁰ כנ"ל להגיה. ובד"ו לשני מדות הקב"ה נפרע מיצה"ר וכו' וכל השאר שם משובש: ³¹ שהוא היצ"ר הוא הסטן: ³² במקרא השטן בשי"ן: ³³ בד"ו מה שכרו: ³⁴ שעל ידו מעשיו גבהה הנשמה בארץ והדחתיו שלא ימצא אותה הנשמה. ³⁵ בסוכה נ"ב ע"א הוא ברייתא דתנו דבנן:

מאיר עין פרק ה'.

¹ כ"ג להגיה. וענין הבכייה יבאר להלן. ובד"ו ובילקוט תהלים ס"ח ליתא למילת לו. והסגנון שם מקושע: ² בד"ו הטובה הגדולה. ובילקוט הטובה והגדולה שלהם:

מלאכי צבאות יודון יודון וגו' (תהלים ס"ה י"ט).³ אל תקרא יודון יודון. אלא יודון יודון.⁴ שהיו נושאים ונותנים עם משה אבי חכמה אבי נביאים שעלה לשמי מרום והוריד תורה מן השמים.⁵ לכך נאמר מלאכי צבאות וגו'. וכי מה ענין זה לזה.⁶ אלא אמר בשביל תורה שעשו כל אותה טובה גדולה להן. לפי שבעולם הזה היו (אומי) כל אומות העולם מחרפין את ישראל. ואומרין לישראל. כסף וזהב לנו כסף וזהב לישראל. שדות וכרמים לנו שדות וכרמים לישראל. אכילה ושתייה לנו אכילה ושתייה לישראל. בגדים נאים לנו בגדים נאים לישראל. וכי מה שכר מוציאין על דברי תורה שכך מצטערין עליה. לאחר שעה. כשיגיעו ימות המשיח ובטל מלאך המות מן העולם (יהיו) כל אומות העולם אומרים. אשרי העם הזה שעלה לו גורל לטובה. אשרי העם הזה שה' אלהיו בחלקו. שנאמר בלע המות לצנח [וגו'] (ישעיה כ"ה ח'). אילו דברים לימות המשיח. ואומות העולם צועקין מבחוץ על שלא שמעו לדברי תורה. ומלאכי שרת צועקים מכפנים על שלא זכו לכל אותה טובה וגדולה בישראל.⁷ שנאמר הן אראלם צעקו חוצה מלאכי (שרת) [שלום] וגו' (שם ל"ב ז').⁸

מקים מעפר דל (ש"א ב' ח')⁹ לצדיקים לימות המשיח ולעולם הבא. כאי זה צד. בני אדם שעברו עבירות הרבה ונגנס עליהן מיתה עד ארבעה דורות. שנאמר פוקד עון אבות על בנים וגו' (שמות כ' ה') חזרו ועשו תשובה וקראו את המקרא ושנו את המשנה ומתו. מתוך אותו הצער אין לו נחמה להקב"ה עליהן אלא אם כן מעמידן על רגליהן מן העפר. [ומשיבן] בין ברכיו מגפן ומחבקן ומנשקן ומביאן לחיי העולם הבא. לכך נאמר מקימי מעפר דל ומאשפות ירים אביון וגו' (תהלים קי"ג ז').¹⁰ מושיבי עקרת הבית. (שם שם ט') זה בית המקדש שעמד הקב"ה בתוכו וברא את כל העולם כולו מסוף העולם ועד סופו. שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ וגו' (משלי ג' י"ט).¹¹ דבר אחר מושיבי עקרת הבית. זה העולם הזה. שעמד הקב"ה וברא את כל העולם כולו מסוף העולם ועד סופו. שנאמר ואנכי עשיתי ארץ ואדם עליה וגו' (ישעיה מ"ה י"ב).¹²

אם הבנים שמחה (תהלים שם). ברוך המקום ברוך הוא ששמחתו מרובה על ישראל לעולם. שכשם שישראל עושין את התורה בעולם הזה

³ במקרא כתוב מלאכי אלא שהו"ל דרשוהו בכמה מקומות מלאכי צבאות עיי' מכולתא מס' דבחרש ס"ט ובנסמן במ"ע שם אות ר"ד: ⁴ שאינו משרש נדר מענין נדירה והרחקה אלא משרש דדה מענין קפיצה ותנועה כדרך אלו שנושאים ונותנים בדבר: ⁵ בד"ו אבי החכמה אבי הנביאים שעלה למרום. ובילקוט אבי החכמה אבי הנביאות שעלה לשמים. והשאר קיטע: ⁶ אדלעיל קאי שאמר שמלאכי שרת בוכין בלבבם. מה ענין לכבייה זו לענין טובתן של ישראל שהרי לא אמר אלא בשביל תורה שעשו וכו'. ופי' אלא אמר. כמו הרי לא אמר אלא. ומשני לפי שבעוה"ז וכו': ⁷ בד"ו באותה טובה של ישראל: ⁸ המקרא נמשך על כוח שאמר נשגב ה' וגו' והיה אמונת עתך וגו'. ופי' אראלם על אומות העולם: ⁹ וסיפיה דקרא וכסא כבוד ינחילם: ¹⁰ במקרא כתוב מאשפות. ומסיים להושיבי עס נדיבים עס נדיבי עמו היינו כסא כבוד דשא: ¹¹ מאבן שתיה שממנו הושתת העולם. ויזא נ"ד ע"ב. וכדעת החכמים שם. ומייתי קרא ה' בחכמה וגו' שבג' דברים בחכמה בחכמה ובדעת נבנה ביהמ"ק ובהם נברא העולם. ¹² וכו' בד"ו אבל במקרא כתוב אנכי. וס"ל כשיטת האומרים שהכל בשמים ובארץ מן הארץ נבראו כ"ד פ"ב:

ושמחין בה. כך תורה שמחה בהן לעולם. שנאמר אם הבנים שמחה. מכן ולהלן עם בנו שמחתו:¹³

[דבר אחר] מקימי מעפר דל לצדיקים לימות המשיח ולעולם הבא. כיצד. אדם שעבר עבירות הרבה וקנסו עליו מיתה עד ארבעה דורות שנאמר פוקד עון אבות וגו'. וחזר ועשה תשובה וקרא תורה נביאים וכתובים ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושימש חכמים. אפילו נגזרו עליו מאה גזירות הקב"ה (מעבירו) [מעבירן] הימינו. שנאמר גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם וגו' (ישעיה ח' י"א) אל תאמר כן אלא הוי אומר גם כי (תהי) [ישנו] בגוים:¹⁴

תחיית המתים להקב"ה בעולם הזה כדי לקדש שמו הגדול. לימות המשיח כדי ליתן שכר לאוהביו וליראיו לעולם הבא. שנאמר יחיו מתין [ישעיה כ"ו י"ט] אילו מתי ארץ ישראל. נבלתי יקומון (שם) אילו מתי בבל.¹⁵ מיכן אמר דוד מלך ישראל יהי חלקי עם ממתין את עצמן על דברי תורה. שנאמר ממתים ידך ה' וגו' (תהלים י"ז י"ד): הקיצו ורגנו שוכני עפר (ישעיה שם) מיכן אמרו כל הנעשה [שוכן] לעפר עפרו נוער. וכל שאינו נעשה שוכן לעפר אין עפרו נוער.¹⁶ לכך נאמר הקיצו ורגנו שוכני עפר. [שכיני] לא נאמר אלא שוכני עפר. אילו בני אדם שהן משכינין את עצמן [ואת עצמן] ואת בשרן על העפר כדי ללמוד תורה. והקב"ה מביא עליהם מל אורות של אורה. ומושיבין בין ברכיו ומגפן ומחבקן ומנשקן ומביאין לחיי העולם הבא. שנאמר כי מל אורות מלך (ישעיה שם). ואומות העולם שהיו אומרים גבורים אנחנו. עושי מלחמה אנחנו. מי יכול לעמוד לפנינו. תעשה בהן נקמות גדולות כמה שאמרת להן לבניך. וארץ רפאים תפיל (שם). לפני בניך.¹⁷

ומפני מה זכה אליהו שהיה מת על ידו.¹⁸ מפני שעשה רצונו של מי שאמר והיה העולם הקב"ה. והיה מתאנח על כבודו של הקב"ה ועל כבודו של ישראל בכל יום תמיד. והיה בדעתו כאילו אבדו שונאי ישראל מן העולם.¹⁹ בכל דור ודור שהיה אליהו מוצא בני אדם צדיקים מיד היה מגפן מחבקן ומנשקן ומברך ומרומם ומשבח ומגדל ומקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם הקב"ה:

מפני מה זכה אלישע שהיו שני מתים על ידו. מפני שעשה רצונו של מי שאמר והיה העולם.²⁰ ומניין שתדע לך שכן. כשאמרה רוח הקודש לאליהו לך שוב לדרכך מדברת דמשק וגו' ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך על ישראל ואת אלישע [וגו'] תמשח לנביא תחתך [וגו'] וילך משם וימצא את אלישע בן שפט מאכל מחולה וגו' (מ"א י"ט ט"ז עד י"ט).²¹ שקל

¹³ בד"ו שישראל עושין תשובה בעו"הו ועושין את התורה: ¹⁴ עיי' ב"ב ה' ע"א ובוקרא רבה פ"ה: ¹⁵ עיי' בחובות ק"א ע"א ובמ"ע בפסיקתא רבתי פ"א אות ל"ג ונ"א: ¹⁶ עיי' סוטה ה' ע"א. ¹⁷ בד"ו המאמר משוכש קצת: ¹⁸ אף שהספר מיוחס לאליהו מדבר מאליהו כעין תורת משה שמדברת על משה: ¹⁹ בד"ו שונאי של ישראל. וכלפי ישראל נאמר כן משום ביש גזא ונוסחת הילקוט מלכים א' רמז רכ"ד כבודו של ישראל וכשהיה רואה בני אדם צדיקים היה מגפן ומחבקן ומנשקן ותדע לך שהוא כן כשאמר לו רוח"ק וכו': ²⁰ בד"ו חסר כל זה. וכן בילקוט ליתא: ²¹ במקרא ליתא הכא מאכל מחולה:

במלאכתו. שנים עשר צמדים לפניו (שם)²². ויעבר אליהו וישלך אדרתו עליו (שם)²³ מיד הניח את כל אשר לו וירץ אחריו. שנאמר ויעזב את הבקר וגו' (שם כ"ג). מיד הפקיד את כל אשר לו וזרע את כל השדה מלח. שנאמר וישב מאחריו ויקח את צמד הבקר ויזבחהו וגו' (שם כ"א).²⁴ וילמדוהו לא נאמר אלא וישרתהו (שם) מיכן אמרו גדולה שימושה יותר מלימודה:²⁵ מיכן אמרו²⁶ אל יפטר אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה. כדי שיאמר זכור איש פלוני לשוב שזו הלכה קבע בידו.²⁷ שנאמר ויהי הם הולכים הלך ודבר (מ"ב ב' י"א).²⁸ ואין דיבור אלא דברי תורה שנאמר הלא כה דברי כאש נאום ה' ירמיה כ"ג כ"ט: ובשנשתלח מלאך על אליהו ועל אלישע לשחתן²⁹ בא ומצאן שהיו עוסקין בדברי תורה. אמר לפניו רבונו של עולם [הם] עוסקין בדברי תורה ואין אני יכול לשלוט בהן.³⁰ שנאמר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם (מ"ב ב' י"א). רכב אש. אילו תורה נביאים וכתובים. וסוסי אש. משנה הלכות ואגדות. אש. זו תורה. שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש (תהלים י"ט ה').³¹ ומה ת"ל ויפרידו בין שניהם. אלא חזר ועמד לפני הקב"ה ואמר לפניו. רבונו של עולם עשיתי לך קורת רוח בעולם. דיין ביזיון שביזיתי אותך ודחפתי אותך אחד לכאן ואחד לכאן. לכן נאמר ויפרידו בין שניהם. מיכן אמרו שני [בני] אדם שמהלכין בדרך ועוסקין בדברי תורה אין דבר רע יכול לשלוט בהן. שנאמר ויהי הם הולכים הלך ודבר (מ"ב שם):

ומפני מה זכה יחזקאל שיחיו מתים על ידו. מפני שהיה מסתפח על ישראל בכל שעה ושעה.³² שנאמר בן אדם התשפוט התשפוט את עיר הדמים (יחזקאל כ"ב ב'). מה ת"ל התשפוט התשפוט שני פעמים. אלא כך אמר הקב"ה ליחזקאל. בן אדם לי ולך נאה לנו להוכיח את ישראל: דבר אחר. מה ת"ל בן אדם. אמר לו. אם אתה מוכיחן הוכיח. ואם אין [אתה] מוכיחן [אתה] [אני] מוכיחן בתוכחות.³³ אי אתה דומה להם אלא (העולם) [בשיר] הזה. מה (העולם) [השיר] הזה עתים בני אדם שמחים בו. עתים בני אדם משמחים בעליו. שנאמר והנך להם כשיר ענבים יפה קול ומשיב נגן ושמעו את דבריו ועושים אינם אותם (שם ל"ג ל"ב).³⁴ ומניין. תדע לך

²² בד"ו במלאכת שנים עשר. והיה קל במלאכתו שהוא נשאר באחרונה כמ"ש והוא בשנים עשר. שבאמת הוא מוכן לגדולה מזו. ובילקוט ליתא: ²³ במקרא כתוב ויעבר אליהו אליו וישלך אדרתו אליו. ובד"ו ובילקוט אדרתו מעליו: ²⁴ שהפקיד השדה והבקר ביד החורשים. ולפי שלא החשיב השדה נאמר שזרעה מלח כל' שלא שב עוד למלאכה זו והיא כענין ויזרעה מלח דשפטים ט' מ"ה ובגליון בילקוט יש מניחין הפקיד: ²⁵ בד"ו חסר זה. ועיי' ברכות ז' ע"ב: ²⁶ בלי ספק שהמאמר קטוע רישא ובעל בילקוט השמיט מלות מכאן אמרו וכתב ואל יפטר וכו'. ולא הוסיף בזה כלום שעכ"פ אין ענין הדבר לכאן: ²⁷ בד"ו חסר מלת לטוב. ובילקוט אלא בדבר הלכה כדי שיאמר ויזכר וכו'. ועיי' ברכות ל"א ע"א: ²⁸ במקרא כתוב המת. עיי' תענית ז' ע"ב ובת"י שם: ²⁹ בד"ו אל אליהו ואל אלישע לשרותו. והוא שיבוש. ובילקוט השמיט מלת לשחתן. והמלאך הוא הסערה. דסערת לחוד ורכב אש וסוסי אש לחוד: ³⁰ בילקוט קיטע וגו' ומצאן עוסקין בד"ת ולא היה יכול לשלוט בהן שני וכו': ³¹ בילקוט השמיט אש זו תורה וכו'. וראיית מזה המקרא הוא כמו שהובא בילקוט תהלים שם ואין נסתר מחמתו ולעתיד לבא מי נסתר מחמתו א"ר אהא מי שעוסק בתורה שכן כתיב אחריו תורת ה' תמימה. שאשה של תורה היא משיבת נפש ומצלת מאשה של גיהנם: ³² מלשון כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' ש"א כ"ו י"ט. כל' שאם שהיה בגולה הסתפח בישראל שבארץ ישראל שהיה משתתף עמהם בצרותיהם: ³³ כנ"ל להגיה ובד"ו הוא ג"כ בשיבוש: ³⁴ כ"ה בד"ו:

שכן. שבא נבוכדנצר מלך בבל והגלה את ירושלים והורידן לבבל עשאן שרים על כל ממלכה כולו. וכשסרחו במעשיהם הוציאן לבקעה והרגן.³⁵ ובשעה שהיו נהרגים אמרו. אוי לנו יבשה עצמותינו אבדה תקותנו נגזרנו לנו (שם ל"ז י"א).³⁶ מיכן אמרו. יודע אדם בעצמו אם בן העולם הבא הוא אם לאו. אם עשה גדולות כאילו נעקר מן העולם.³⁷ לפיכך הביא עליהן הקב"ה את יחזקאל והעביר אותו עליהן. שנאמר היתה עלי יד ה' וגו' (שם שם א'). ואין ניחה האמורה כאן אלא לשון מיתה. שנאמר יבא שלום ינוחו על משכבותם (ישעיה נ"ב ב').³⁸ והיא מלאה עצמות (יחזקאל שם). אל תיקרי עצמות אלא עץ מות. מן העץ שאמר הקב"ה לאדם הראשון ואכל וקנס עליו מיתה ועל תולדותיו הבאות אחריו עד סוף כל הדורות. לכך נאמר מלאה עצמות:³⁹ והעבירני עליהם סביב סביב והנה רבות וגו' (שם ב'). ולהלן הוא אומר. ואבוא ואראה והנה כל תבנית וגו' (שם ח' י'). כאן נאמר סביב סביב ולהלן נאמר סביב סביב. מה סביב סביב האמור להלן משוקץ בעבודה זרה אף סביב סביב האמור כאן משוקץ בעבודה זרה:⁴⁰ והנה רבות מאד על פני הבקעה והנה יבשות מאד (שם ל"ז ב'). אמר יחזקאל. אילו.⁴¹ שמא אילו אבדו מן העולם. לפיכך אמר לו הקב"ה ליחזקאל. בן אדם העצמות האלה וגו' (שם י"א).⁴² ויאמר אלי הנבא אל הרוח הנבא בן אדם ואמרת אל הרוח כה אמר ה' אלהים וגו' (שם ט'). מיכן אמרו עשרה מלאכי שרת ממונים על אותו רשע. שנאמר ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב וגו' (ישעיה י"ד י"ט).⁴³ כה אמר ה' אלהים מארבע רוחות בואי הרוח וגו' (יחזקאל שם). מלמד שהרגן נבוכדנצר מלך בבל. ובסוף שחיו ועמדו על רגליהם ופרו ורבו (נחגדל שמו של הקב"ה בעולם מסוף העולם ועד סופו).⁴⁴ ועל אותה שעה הוא אומר. והתגדלתי והתקדשתי וגו' (שם ל"ח ב'). ובשכר אותי דברים זכה יחזקאל שיחיו המתים על ידו:

דם ובשר [ו]שבר נוג לעתיד על הרי [ישראל]. כשם שאומות העולם מענין את ישראל ולוחצין אותן ושוחקין את עצמן ואת בשרן עד שנפשן ויצאנין ואין חוששין להן. כך הקב"ה מאספן לדין על הרי ישראל

³⁵ בד"ו בשיבוש: ³⁶ במקרא כתוב יבשו. אבדה וכו' בד"ו ובמקרא כתוב ואבדה: ³⁷ בד"ו ואם וכו' עקר. כל' עבירות גדולות כאילו שעשו אלו וכדלהלן וחרי אמרו נגזרנו לנו: ³⁸ בפרד"א פל"ג ה' אלהים אתה ירעת כאלו לא האמין לפיכך לא נקברו עצמותיו בא"י. וכתב הר"ל בפירושו שם על הא- ואין ניחה האמורה וכו' כל' שניבא יחזקאל על עצמו שהקב"ה גזר עליו שיבשה שם בבקעה הלזו בבבל. ול"ג דדרשו מרלא כתיב ויניחני אלא ויניחני שנוצקת נבואה לתוך פיו על עצמו שיקבר בחול. ³⁹ כל' שמויתתן היה בגרם חטאו של אדה"ר: ⁴⁰ שהבקעה מלאה עובדי ע"ז. כרי נפחא בתלק צ"ב ע"ב. בד"ו המאמר מקוטע: ⁴¹ לשון מיתה. וכד"ו נשמטה מלת אלו השנית: ⁴² וכו' בד"ו ובמקרא כתוב התחיינה העצמות האלה: ⁴³ המאמר קטוע ואינו מובן. ובד"ו מכאן אמרו מלאכי השרת וכו' שנ' ואתה השלכת מקברך לא נאמר אלא לבוש הרוגים חרב הא ש' מה"ש ממונים על אותו רשע לחבלו שנ' ואתה השלכת. ואלו הדברים משובשים ועכ"פ מוכיחין שהמאמר קטוע. ובפרד"א פל"ג אמר להם נבוכדנצר הייתם יודעים שיש לכם אלוה משיב ומציל למה הנתתם אלהיכם וכו' וצוה נבוכדנצר ונהרגו כולם ומגין שהיו כולם הרוגים חרב שנ' ויאמר וגו' ופחי בהרוגים האלה (והרד"ל נסמך בפירושו על נוסחת בעל זקוקין דנורא שעשה מדעתו וחלי תניא ברלא תניא). ויראה שדרשו כנצר נתעב ב' לבוש הרוגים ב' מטעני חרב ב' יורדי אל אבני בור ב' כגמר מוכס ב' שהם עשרה. ונאמר לו ואתה השלכת מקברך כמו אלו. והם הם החרוגים שהחיה יחזקאל ומכאן שעשרה מה"ש ממונים על אותו רשע: ⁴⁴ בד"ו ובסוף תיו וכו'.

ומאכיל את בשרם לעוף השמים ולחיות השדה ואין חושש להם. [שנאמר]
ואתה בן אדם כה אמר ה' אלהים אמור לצפור כל כנף וגו' (שם ל"ט י"ז):⁴⁵
ומקצת דם ובשר (שלו הציג) [של לוחצים] בעולם הזה. ענינו רואות
בכל יום תמיד.⁴⁶ כאי זה צד. שני תינוקות שקראו בבית רבן והגדילו ונעשו
תלמידי חכמים. כשהיו מהלכין על פתח בית רבן ראו את הרצועה שלקו
בה. והיו משחקין זה עם זה ואומרים באותה רצועה (ש)לקינו.⁴⁷ כך אומות
העולם מענין את ישראל ולוחצין אותן ושוחקין את עצמן ואת בשרן עד
שנפשן יוצא ואין חוששין להן. ולאחר שעה הרי הן על ההרים ועל הגבעות.
שנאמר ותשכח ה' עושך נוטה שמים וגו' (ישעיה נ"א י"ג). אילו אמר הכתוב
אשר כוננתי להשחית. הייתי אומר אשר כוננתי בעיניך להשחית. ויצא לבבל
לבבו הימנו שאמר הכתוב אשר כונן להשחית (שם).⁴⁸ ואיה חמת המציק
(שם). הרי הן על ההרים ועל הגבעות והעוף אכל את בשרן מעליהן:

אשריהן של ישראל בכל מקומות מושבותיהן שהיו מתייגעים
בארבע רוחות עולם לצפון ולדרום ולמערב ולמזרח. למזרח ולמערב למערב
ולמזרח. והרי הן באמצע. שנאמר כי הנה אני מצוה והנעותי בכל הגוים את
בית ישראל וגו' (עמוס ט' ט').⁴⁹ אילו אמר הכתוב ונפל צרור ארץ. ונשבר
לבי בקרבי רפו כל עצמותי.⁵⁰ הייתי אומר ונפל צרור ארץ לארץ ונמחה
כדרך ארץ. כשהוא אומר לא יפול צרור ארץ (שם)⁵¹ מה צרור הזה אדם
מוליכו ומביאו בכבדה לכאן ולכאן והרי הוא באמצע. כך ישראל. אני
כפרתי.⁵² בכל מקומות מושבותיהן שהיו מתייגעים לארבע רוחות השמים.
לצפון ולדרום ולדרום ולצפון. למזרח ולמערב למערב ולמזרח והרי הן
באמצע. וכך הוא מפורש בקבלה על ידי עבדיך הנביאים. כי אני ה' לא
שניתי ואחם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג' י'). אמר הקב"ה מעולם לא הכיתי
אומה. ושניתי לה. (וכך) [לכך] הוא אומר אני ה' לא שניתי.⁵³ שבעים ושנים
[נגעים] יש בתורה.⁵⁴ יושב על כסא שופט צדק. יהי שמו הגדול מבורך
לעולם ולעולמי עולמים. אמר. אם אני מביא עליהן של ישראל כל אותן
שבעים ושנים נגעים יהו מכוערין בין האומות. והיו אומות העולם אומרים.
כמה מכוער הוא כל אחד ואחד מארבע מראות מיני נגעים האמורות בתורה.⁵⁵
ואם ראיתה אחד מישראל שיש עליו אחד מארבע מיני נגעים.⁵⁶ מזבח כפרה
לישראל בכל מקומות מושבותיהן.⁵⁷ ואם ראית אחד מישראל שיש עליו
מכה אחת מכל המכות האמורות. שער המשתלח לישראל בכל מקומות
מושבותיהן. מפני שאחד מישראל שקול כנגד כל אומות העולם. מניין.

⁴⁵ הגהתי ע"פ ד"ו: ⁴⁶ בד"ו שלוהצינו וצ"ל של לוחצינו: ⁴⁷ בד"ו לקינו: ⁴⁸ וכו' בד"ו
ובמקרא כתוב כאשר: ⁴⁹ במקרא כתוב הנה אנכי: ⁵⁰ בד"ו נשבר וכו' רחפו וכו': ⁵¹ וכו' בד"ו
ובמקרא כתוב ולא: ⁵² הוא לשון ר' ישמעאל בנגעים פ"ב מ"א והוא בזה הספר בכמה מקומות:
⁵³ בתחומא נצבים ועיי' סוטה ט' ע"א דמיתיה לה אהא שאין הקב"ה נפרע מאומה עד שתתמלא סאתה
בשם ר"ח בר פפא: ⁵⁴ וכו' בד"ו ואחוי בעקביא בן מהללאל בריש נגעים מ"ד: ⁵⁵ ד' מראות נגעים
כמשנה ריש נגעים. בד"ו יהיו או"ה אומרים: ⁵⁶ מכאן ואילך חסר בד"ו. וכך נדפס מארבע מיני
נגעים: שנאמר יאברחם זקן בא בימים. ובעל זקוקין דנורא השלים הדברים כפי שעלה על רוחו:
⁵⁷ בכרכות ה' ע"ב מיתיה לה ברייתא והתניא כל מי שיש בו אחד מארבעה מראות נגעים הללו. אינן אלא
מזבח כפרה:

תדע לך שכן. שהקב"ה עושה דין ברומי (הרי ישעה) [הרשעה]. מה נאמר בו פורה דרכתי לבדי ומעמים אין איש וגו' (ישעה ס"ג ג'). וכשהרג פרעה נכה את יאשיהו מלך יהודה מה נאמר בו. גת דרך ה' וגו' (איכה א' ט"ו). ולפיכך את למד (פירס בנת) [פורה מנת]. לפיכך הקב"ה ממשמש ייסורין ומביא על ישראל להעביר את הפורענות.⁵⁸

אכילה ושתייה שמחה ורננה לצדיקים לימות המשיח
ולעולם הבא. כיצד. מישות מוצעות לצדיקים בתוך האש ואוכלין ושותין ושמחין שמחה גדולה.⁵⁹ שני' לכן כה אמר ה' אלהים הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו הנה עבדי ישאו ואתם תצמאו הנה עבדי ישמחו ואתם תבשו הנה עבדי ירונו וגו' (ישעה ס"ה דג וי"ד). לעיני שמים וארץ חמה ולבנה כוכבים ומזלות וכל מעשה בראשית כולן. אילו מעשיהן של צדיקים. לעיני שמים וארץ חמה ולבנה כוכבים ומזלות וכל מעשה בראשית כולן. אילו מעשיהן של רשעים. אילו גובין בשכר מעשיהן ואילו גובין במעשיהן. שנאמר והיה אור הלבנה כאור החמה וגו' (שם ל' כ"ו). ועל אותה שעה הוא אומר פחדו בציון חטאים אחזה רעדה וגו' (שם ל"ג י"ד). לפי שכל אחד ואחד מנהיגין ומושיבין אותן ואומרים להם. שומי עולם עד אותה שעה לא הכרתם (מהו דר) [מהודר] בעולם. שנאמר הולך צדקות ודבר משרים וגו' (שם שם ט"ו). אתם צדיקי עולם שעשיתם לי רצוני בתורתי בכל יום תמיד מה נאמר בכם. וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה וגו' (מלאכי ג' כ').

מקצת אכילה ושתייה לצדיקים בעולם הזה. כיצד. [מי] שהוא קורא לשם שמים ושונה לשם שמים ואוכל משלו ונהנה מיגיעו עליו הוא אומר. יגיע כפיך כי תאכל אשריך ושוב לך (תהלים קכ"ה ב'). אשריך. בעולם הזה. ושוב לך. לעולם הבא.⁶⁰ ואומר מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים (שה"ש ד' ט').⁶¹ במה דברים אמורים בזמן שנהנה משלו.⁶² מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ. שכל תלמיד חכם שהוא קורא לשם שמים ושונה לשם שמים ואוכל משלו ונהנה מיגיעו עליו הוא אומר. לא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם (תהלים ל"ז כ"ה).⁶³ ולא עוד אלא בני ביתו יריאין ממנו. והקב"ה אוהבו אהבה גמורה ביותר. ואומר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך וגו' (דברים כ"ה י'). כי תלד במים אתך אני ובנהרות לא ישתפוך (ישעה מ"ג ב').⁶⁴

סליק פירקא.⁶⁵

⁵⁸ כנ"ל להגיה ופורה גת קטנה (בילקוט שם. א"ל גת קטנה היתה לי ודרכתי שני' פורה דרכתי והוא באלוהו זוטא ד"ו פ"ט) וקרא לכל מלכות רומי פורה. ועל יאשיהו הוא אומר גת דרך אדני לכתולת בת יהודה. שאחד מיישראל שקול כנגד כל אומות העולם: ⁵⁹ בתוך האש כדמסיק וזרחה לכם יראי שמי וגו'. א"כ ע"ש המקרא ואני אחיה לה נאם ה' חומת אש וגו' זכריה ב' ט': ⁶⁰ עיי' אבות ריש פ"ד וברכות ח' ע"א: ⁶¹ ומידרש בשה"ש רבה בעוה"ז ובעוה"ב: ⁶² ואינו נהנה משל ציבור כלום לקמן פ"ה: ⁶³ במקרא כתוב ולא: ⁶⁴ במקרא כתוב כי תעבר במים. וכפלו הדברים בפרק אחרון דאלוהו זוטא. ובד"ו הוא מאמר לר' יוחנן באלוהו זוטא פ"ה: ⁶⁵ כבר רמזתי באות נ"ו שכל זה חסר בד"ו וכן מפרק דלהלן ואין שם סליק אלא כולא הוא שם פרק ה'.